

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И
СВЕТОВНО СТОПАНСТВО

Факултет: „Финансово-счетоводен“

Катедра: „Финансов Контрол“

АДРИАНА АТАНАСОВА АТАНАСОВА

ДОБАВЕНАТА СТОЙНОСТ ЗА ОБЩЕСТВОТО ОТ НЕЗАВИСИМИЯ ФИНАНСОВ ОДИТ ЧРЕЗ СИСТЕМАТА ЗА КОНТРОЛ ВЪРХУ КАЧЕСТВОТО

АВТОРЕФЕРАТ

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД
ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНА
И НАУЧНА СТЕПЕН
„ДОКТОР“

ПО НАУЧНА СПЕЦИАЛНОСТ
„СЧЕТОВОДНА ОТЧЕТНОСТ, КОНТРОЛ И
АНАЛИЗ НА СТОПАНСКАТА ДЕЙНОСТ
(ФИНАНСОВ КОНТРОЛ)“

Научен ръководител:

доц. д-р Красимир Йорданов

София,

2024 г.

Дисертационният труд на тема „Добавената стойност за обществото от независимия финансов одит чрез системата за контрол върху качеството“ се състои от приблизително 200 страници, в т.ч. увод, три глави, заключение и списък с използвана литература. В изложението са представени 27 таблици, 4 фигури и 6 графики. Използваната литература съдържа 54 източника, от които 21 на английски език.

Дисертационният труд е обсъден на катедрен съвет на 25.09.2024 г. и е насочен от катедра „Финансов контрол“ при Финансово-счетоводен факултет на Университета за национално и световно стопанство за защита пред научно жури. Авторът на дисертационния труд е задочен докторант към катедра „Финансов контрол“, зачислен на основание Заповед № 571/21.03.2019 г. на ректора на УНСС.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на открито заседание на научно жури, назначено със заповед на ректора на УНСС, на 12.12.2024 г. от 14 часа в зала „Научни съвети“ (2032А) на Университета за национално и световно стопанство – София (УНСС). Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в сектор „Научни съвети и конкурси“ и в библиотеката на УНСС – София.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	3
1. Актуалност и значимост на темата на дисертационния труд.....	3
2. Обект и предмет на изследването	4
3. Цел на дисертационния труд.....	4
4. Задачи на дисертационния труд	5
5. Основна теза и хипотези за изследване	6
6. Методология и методика на изследването.....	7
7. Ограничения на изследването.....	9
II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	10
III. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	13
IV. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	46
V. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	47
VI. ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ.....	47

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност и значимост на темата на дисертационния труд

Качеството на независимия финансов одит носи неговата значимост. Сам по себе си, без високо качество, независимият финансов одит не изпълнява ефективно основната си цел за задоволяване потребността на заинтересованите лица чрез експертна оценка на верността на финансовите отчети на предприятията. Затова и изследването на качеството на одита, в частност на системите, които го гарантират, винаги ще бъде значимо.

Системите за контрол върху качеството подпомагат прилагане на професионалните за одита стандарти в пълнота по ефективен начин. Системата за управление на качеството, присъща на одиторските практики, освен че изпълнява основната си цел – предоставяне на последователно качествени ангажименти за одит, допринася и за повишаване на ефективността на процесите в организацията, която наред с изпълнението на своята обществено значима професионална роля функционира и като частен бизнес.

През 2022 г. беше извършена съществена трансформация в организирането на вътрешния контрол по отношение качеството на одитите. Съгласно Международни стандарти за управление на качеството 1 и 2 вече новата система за управление на качеството трябва да е разработена и внедрена в одит фирмите до 15.12.2022 г. и една година след тази дата тя трябва да бъде ревизирана. От друга страна, външната проверка за адекватност и съответствие на новите системи за управление на качеството с приложимите професионални стандарти може да бъде извършена от Комисията за публичен надзор над регистрираните одитори най-рано през 2023 г., а как одиторите ревизират тези системи – през 2024 г.

Актуалността на темата на дисертационния труд се обосновава както с предизвикателствата, произтичащи от прилагането на новите стандарти за качество, така и от необходимостта от пренастройване на работата на Комисията за публичен надзор над регистрираните одитори. В допълнение, изразяването на сигурност по устойчивостта, което се изисква от Закона за независимия финансов одит и изразяването на сигурност по устойчивостта (загл. доп. - ДВ, бр. 79 от 17 Септември 2024 г.), също изисква ефективна система за контрол на качеството. Тенденцията е отчетността на предприятията да включва финансова и нефинансова информация. В резултат на насоката за интегрирана отчетност е

естествено да се приеме подход и за интегриран одит. Нефинансовите параметри, които следва да се оповестяват, имат и финансов измерител. Изразяване на сигурност по устойчивостта, поне в първите години в България, ще бъде извършвано от регистрираните финансови одитори. Т.е. презумпцията е, че регистрираните финансови одитори имат компетентността за това как да бъде извършен одит. Необходимо е този одит да бъде качествен. Ако регистрираният финансов одитор няма ефективни системи за контрол на качеството по отношение на финансовия одит, то това ще има пряко отражение и в качеството на изразената сигурност по устойчивостта. Навременното диагностициране на системи за контрол върху качеството по отношение на независимия финансов одит позволява превантивни мерки към финансовите одитори, които ще станат и одитори по устойчивостта.

Одитът без качество не носи стойност, затова системите, които оценяват и управляват качеството на одита, трябва да бъдат в постоянен процес на актуализация и подобряване, за да бъдат адекватни спрямо променящата се среда.

2. Обект и предмет на изследването

Обект на изследването са системите за управление и гарантиране на качеството.

Предметът на изследване е характеристиката на вътрешната за одиторските фирми система за управление на качеството и целите на системата за гарантиране качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори, прилагана от Комисията за публичен надзор над регистрираните одитори.

3. Цел на дисертационния труд

Целта на независимия финансов одит, дефинирана в специалния закон за независимия финансов одит, е да повиши степента на доверие на потребителите на финансовия отчет чрез изразяване на одиторско мнение¹. Предпоставка за извършване на одита е използване от ръководството на одитираното дружество на приемлива обща рамка за финансово отчитане². Приложимите рамки за финансово отчитане са:

---

¹ чл. 2 от ЗНФО, съответно чл. 2 от ЗНФОИСУ

² пар. 4 от МОС 210 „Договаряне на условията на одиторските ангажименти“

- специфична рамка за финансово отчитане, регламентираща отчети за конкретни потребители и
- обща рамка за финансово отчитане, регламентираща финансови отчети с общо предназначение за широк кръг потребители³.

Общите рамки за финансово отчитане поясняват, че за извършване на одита, одиторът определя основните потребители на финансовата информация. Възможният ефект от неправилните отчитания върху конкретни отделни потребители, чиито потребности могат да варират в широки граници, не се разглежда⁴. Въпреки това резултатите от одита имат своето пряко или косвено влияние върху тези „други“ потребители, които са част от обществото.

Целта на дисертационния труд е да изследва системите за контрол върху качеството на одита и да анализира връзката им с добавената стойност от независимия финансов одит, както към определените първични потребители на финансовата информация – собственици и инвеститори, така и към „другите“ потребители в най-широк смисъл – обществото като цяло.

4. Задачи на дисертационния труд

Задачите на дисертационния труд са:

- Преглед на същността за система за контрол върху качеството и система за управление на качеството. Анализ на различията и целите на промените на стандарта за контрол върху качеството, който да се прилага от регистрираните одитори;
- Изследване на системата за управление на качеството и потвърждаване или отхвърляне на хипотезата, че системата за управление на качеството по смисъла на приложимите одиторски стандарти е частен случай на модела COSO;
- Изследване на адекватността на дадените от Комисията за публичен надзор над регистрираните одитори оценки за качество на професионалната дейност на регистрирани одитори, одитирали дружества, обявени в несъстоятелност близо

---

³ чл. 5 от ЗНФО, съответно чл. 5 от ЗНФОИСУ

⁴ пар. 2 от МОС 320 „Ниво на същественост при планирането и изпълнението на одита“

- до датата на одиторския доклад чрез анализ на финансовите отчети на дружествата, попаднали в извадката, и издадените одиторски доклади към тях;
- Изследване на зависимост между констатираните пропуски и несъответствия в СУК с дадената от Комисията крайна оценка на качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори;
  - Анализ и стратификация на пропуски в качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори, констатирани при изпълнени от КПНРО планови инспекции;
  - Определяне на рискове за качеството на одита в следствие от концентрацията на пазара на одиторски услуги в България. Изследване на концентрацията на пазара на одиторски услуги в България. Механизъм за регулиране на концентрацията на пазара на одиторски услуги с цел гарантиране на качествения одит в България;
  - Представяне на възможни подобрения в системата за гарантиране качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори, прилагана от КПНРО.

5. Основна теза и хипотези за изследване

Тезата е, че добавената стойност за обществото от независимия финансов одит е следствие от качеството на одита, което се гарантира от системите за контрол върху качеството.

X1: Системата за управление на качеството по смисъла на приложимите одиторски стандарти е частен случай на модела COSO.

X2: Системата за гарантиране качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори, прилагана при изпълнение на инспекции от Комисията за публичен надзор над регистрираните одитори (КПНРО), гарантира с разумна степен на сигурност, че одитите са изпълнени качествено, което засилва значимостта на одиторските доклади и стойността, която те носят за обществото.

X3: Съществува статистически значима връзка между пропуските и несъответствията в изградената вътрешнофирмена система за контрол върху качеството/система за управление на качеството в одиторските практики и крайната оценка за качество на професионалната дейност на регистрираните одитори, дадена от Комисията за публичен надзор над регистрираните одитори.

X4: Концентрацията на пазара на одиторски услуги в България може да създаде риск за качеството на одиторските услуги, което да има отрицателен ефект за обществения интерес.

6. Методология и методика на изследването

Използваната методология на дисертацията се основава на дедуктивния подход като анализът започва от общото и крайно в логиката на изследването ниво, което е икономиката и обществото, за да се достигне до конкретните обекти, които добавят стойност на това крайно ниво през призмата на независимия финансов одит.

Дефинираните нива в низходящ ред според тяхната широкообхватност са: икономиката и обществото, системата за гарантиране качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори, прилагана от Комисията за публичен надзор над регистрираните одитори и системата за управление на качеството в одиторските практики. По смисъла на чл. 7, ал. 2 от ЗНФО (съответно чл. 7, ал. 2 от ЗНФОИСУ) регистрираните одитори са физически лица и одиторски дружества. Ако се използва термина одиторски дружества, това би ограничило разбирането и изследването само до тях и би изключило от обхват регистрираните одитори, упражняващи професията като физически лица. Поради тази причина, в дисертационния труд се използва терминът „одиторски практики“, което позволява обобщаване на всички способности за упражняване на одиторската професия, включително упражняване на професионалната дейност като свободна професия.

Определените по-горе нива взаимодействат помежду си като фундаменталният елемент, който е в основата на системите за качество е качеството на независимия финансов одит, което е представено и чрез фиг. 1.

Фиг. 1: нива на изследване в дисертационния труд

Системата за управление на качеството е както обект на контрол от КПНРО, така и способ за прилагане на контрол на качеството на одита на вътрешно за одиторската практика ниво. Затова е анализирана самата система за управление на качеството и е изследвана нейната оценка за адекватност, дадена от надзорния орган на регистрираните одитори.

В дисертационния труд е направен и анализ и интерпретация на резултатите от следните използвани методи към съответното изследвано ниво:

- Изчисление на индекс на Херфиндал-Хиршман: изследване на пазарната концентрация;
- Изчисление на коефициент на Джини и представяне на крива на Лоренц: анализ състоянието на пазара на одиторските услуги и измерване на неравенството между одиторите;
- Изпълнение на статистически Хи-квадрат анализ: статистически метод за изследване на статистически значима връзка между две променливи;
- Изпълнение на статистически многофакторен регресионен анализ: статистически метод за изследване на зависимост между три и повече признака;
- Анализ на първични и вторични данни: за целите на дисертационния труд са използвани основно данни, предоставени от Комисията за публичен надзор над регистрираните одитори, представени към съответните глави на дисертацията;

7. Ограничения на изследването

В уводната част е посочено, че рамката за финансово отчитане може да е обща и специфична. За целите на дисертацията се поставя ограничение само до изследване на независимия финансов одит на финансови отчети, изготвени по обща рамка за финансово отчитане.

Законодателствата на България и на Европейския съюз са в динамичен процес на непрекъснати промени, така че да отговорят на нуждите на обществото и на общността. Поради тази причина, за целите на дисертационния труд се посочва актуалната към момента на провеждане на изследването нормативна уредба към 11.01.2024 г., което се представя и като ограничение. С Държавен вестник бр. 79 от 17.09.2024 г. Законът за независимия финансов одит (ЗНФО) е изменен. Заглавието е допълнено и новото наименование е „Закон за независимия финансов одит и изразяването на сигурност по устойчивостта“ (ЗНФОИСУ). Използваните в дисертацията препратки към ЗНФО са преразгледани за тяхното съответствие със ЗНФОИСУ. Измененията и допълненията в ЗНФОИСУ основно се отнасят до регулирането на изразяването на сигурност по устойчивостта, което не е обект на изследване в дисертацията.

Емпиричните данни за провеждане на анализите и изследванията са предоставени от Комисията за публичен надзор над регистрираните одитори на различни етапи от изготвяне на дисертационния труд. Поради официалния път на изискване на информация, част от изследванията включват данни, актуални към момента на предоставянето им.

В резултат от направените анализи и заключения са дадени препоръки за подобряване на системата за гарантиране качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори, която се прилага от Комисията за публичен надзор над регистрираните одитори. За да бъдат потвърдени ползите от предложените промени се изисква те да бъдат въведени и в последващ период да бъдат измерени резултатите. Като ограничение се отбелязва, че поради ограничения срок на докторантурата не е възможно да бъде проследен ефектът на част от предложените решения, поради което някои от предложенията остават в апробация и предстои тяхната окончателна оценка.

Изискванията на МСУК 1, отнасящи се до изисквания, свързани с мрежа от фирми или услуги, предоставяни от мрежата от фирми са специфични и приложими само за определен кръг от одиторски практики, поради което не са включени в анализа.

Съпоставянето на СУК с COSO е ограничено само до основните и широко приложими задължителни цели във връзка с качеството на одита.

Специфичните ограничения, характерни за конкретно използваните методи, са представени в съответните глави от дисертацията.

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е структуриран в увод, три глави със заключение към всяка от тях по представените резултати от проведените изследвания, заключение на дисертационния труд и използвана литература.

Структурата на дисертационния труд е, както следва:

УВОД

1. Актуалност и значимост на темата на дисертационния труд
2. Обект и предмет на изследването
3. Цел на дисертационния труд
4. Задачи на дисертационния труд
5. Основна теза и хипотези за изследване
6. Методология и методика на изследването
7. Ограничения на изследването

ГЛАВА 1: ВЛИЯНИЕТО НА КАЧЕСТВОТО НА НЕЗАВИСИМИЯ ФИНАНСОВ ОДИТ ВЪРХУ ИКОНОМИКАТА

- 1.1. ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА НЕЗАВИСИМИЯ ФИНАНСОВ ОДИТ И КОНТРОЛЪТ ВЪРХУ НЕГОВОТО КАЧЕСТВО
- 1.2. ВЛИЯНИЕТО НА КАЧЕСТВОТО НА ОДИТА ВЪРХУ ИКОНОМИКАТА
  - 1.2.1. Своевременно докладване на резултати от одита към надзорните органи
  - 1.2.2. Рискове във връзка с публикуване на финансови отчети, вкл. одиторски доклади
  - 1.2.3. Одиторските мнения като икономически показател
  - 1.2.4. Участници в надграждането на добавената стойност от независимия финансов одит
  - 1.2.5. Ролята на одитните комитети в добавената стойност за обществото от независимия финансов одит

1.2.6. Добавената стойност от одита за различни групи от обществото

1.3. КОНЦЕНТРАЦИЯ НА ПАЗАРА НА ОДИТОРСКИ УСЛУГИ КАТО РИСК ЗА КАЧЕСТВОТО НА ОДИТА

1.3.1. Анализ на концентрацията на пазара на одиторски услуги

1.3.2. Регулиране на концентрацията на пазара на одиторски услуги

ГЛАВА 2: СИСТЕМАТА ЗА ГАРАНТИРАНЕ КАЧЕСТВОТО НА ПРОФЕСИОНАЛНАТА ДЕЙНОСТ НА РЕГИСТРИРАНИТЕ ОДИТОРИ, ПРИЛАГАНА ОТ КОМИСИЯТА ЗА ПУБЛИЧЕН НАДЗОР НАД РЕГИСТРИРАНИТЕ ОДИТОРИ

2.1. СИСТЕМАТА ЗА ГАРАНТИРАНЕ КАЧЕСТВОТО НА ПРОФЕСИОНАЛНАТА ДЕЙНОСТ НА РЕГИСТРИРАНИТЕ ОДИТОРИ, ПРИЛАГАНА ОТ КОМИСИЯТА ЗА ПУБЛИЧЕН НАДЗОР НАД РЕГИСТРИРАНИТЕ ОДИТОРИ

2.1.1. Области на въздействие от КПНРО на пазара на одиторски услуги

2.1.2. Извършване на инспекции за гарантиране качеството на професионалната дейност за одитори на ПОИ и неПОИ

2.1.3. Ценообразуване и контрол върху цената на одиторските услуги

Пазар на одиторски услуги – осигурителен и застрахователен сектор

2.1.4. Надзор върху неодитни услуги и възможни рискове за одитора и за Комисията

2.1.5. Потенциални рискове и възможни решения

2.2. ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЕФЕКТИВНОСТТА НА КОНТРОЛА, ОСЪЩЕСТВЯВАН ОТ КПНРО ЧРЕЗ АНАЛИЗ ЗА АДЕКВАТНОСТТА НА ПОСТАВЕНИТЕ ОЦЕНКИ НА КАЧЕСТВОТО НА ОДИТОРИ НА ДРУЖЕСТВА, ОБЯВЕНИ В НЕСЪСТОЯТЕЛНОСТ

2.2.1. Видове одиторски мнения спрямо спазването и оповестяването на принципа за действащо предприятие във финансовите отчети

2.2.2. Методика на изследването

2.2.3. Ограничения на изследването

2.2.4. Резултати

2.2.5. Заключение от изследването

2.2.6. Препоръки за подобряване публичността на поставените оценки за качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори

ГЛАВА 3: СИСТЕМАТА ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА КАЧЕСТВОТО В ОДИТОРСКИТЕ ПРАКТИКИ КАТО ГАРАНТ ЗА ВИСОКОТО КАЧЕСТВО НА ОДИТА

3.1. СИСТЕМАТА ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА КАЧЕСТВОТО В ОДИТОРСКИТЕ ПРАКТИКИ КАТО СПЕЦИФИЧЕН ВАРИАНТ НА СИСТЕМАТА ЗА ВЪТРЕШЕН КОНТРОЛ COSO

3.1.1. Основни разлики в системата за вътрешен контрол на качеството по смисъла на МСКК 1 (отм.) и системата за управление на качеството по смисъла на МСУК 1

3.1.2. Съпоставка на принципите от модела COSO с изискванията на МСУК 1

3.1.3. Добавената стойност за обществото от първо вътрешно за одиторската фирма ниво на контрол чрез системата за управление на качеството

3.1.4. Заключение от изследването

3.2. ВЛИЯНИЕТО НА СИСТЕМАТА ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА КАЧЕСТВОТО В КРАЙНАТА ОЦЕНКА НА КАЧЕСТВОТО НА ПРОФЕСИОНАЛНАТА ДЕЙНОСТ НА РЕГИСТРИРАНИЯ ОДИТОР

3.2.1. Изследване на влиянието на установени пропуски и несъответствия в СУК в крайната оценка на качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори чрез прилагане на анализи в SPSS

3.2.2. Хи-квадрат анализ

3.2.3. Множествена регресия

3.2.4. Преглед на данни от инспекциите и обвързване на съществените пропуски в одиторската практика с пропуски в СУК

3.2.5. Зависимост между констатираните пропуски и несъответствия в СУК с дадената от Комисията оценка на качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори

3.3 ПРЕПОРЪКИ ЗА ПОДОБРЕНИЕ НА СИСТЕМАТА ЗА КОНТРОЛ ВЪРХУ КАЧЕСТВОТО НА ОДИТОРСКАТА ДЕЙНОСТ В КПНРО

3.3.1. Класифициране на пропуски и несъответствия и обвързването им със СУК

3.3.2. Промяна на методологията на КПНРО

3.4. АНАЛИЗ НА ОПИТА НА ДРУГИ НАДЗОРНИ ОРГАНИ ПО ПРОВЕРКАТА НА СУК

3.5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

ЗАКЛЮЧЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

III. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. ГЛАВА ПЪРВА ОТ ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД. ВЛИЯНИЕТО НА КАЧЕСТВОТО НА НЕЗАВИСИМИЯ ФИНАНСОВ ОДИТ ВЪРХУ ИКОНОМИКАТА

В първа точка от първа глава са представени теоретични основи на независимия финансов одит и изследвания на контрола на качеството на одита. Направена е връзка между проучване на други автори и изследвания с темата на дисертационния труд.

Във втора точка от първа глава е представено влиянието на качеството на независимия финансов одит, осъществяван в съответствие с изискванията за качество, върху икономиката. Потребители на информацията от финансовите отчети могат да бъдат акционери, инвеститори, кредитори, възложители на обществени поръчки, кандидати за работа и др. По този начин резултатите от одита оказват влияние както върху решенията на микроикономическо ниво, насочени към подобряване и растеж на икономическото благосъстояние на фирмите, така и на макроикономическо ниво. От една страна, външният одитор се избира от собствениците на предприятията и продуктът от професионалната му дейност е насочен именно към тях, от друга страна, същият този продукт има публичен характер.

При задължителен одит на предприятия, които не са от обществен интерес, остава непокрит риска мнението на одитора да не достигне до широката общественост. Съществува забавяне в обработката на подаваните годишни финансови отчети в Търговския регистър. Императивно законово изискване е публикуване в Търговски регистър на годишните финансови отчети заедно с одиторския доклад. Публикуването е задължение на одитираното дружество. Ако одиторският доклад би могъл да навреди на репутацията и бизнес дейностите, тогава по-приемливо от страна на собствениците е да понесат административните санкции за непубликуване на изискваните документи, отколкото да понесат морални и/или материални загуби. Одиторът потвърждава в разумна степен отчетените и публикувани данни във финансовите отчети на одитираните дружества, които имат пряко отношение към държавния бюджет – приходи и разходи. Те, от друга страна, са свързани с оценката и съществуването на дълготрайните материални активи, материални запаси, парични средства и други обекти на финансова отчетност. Държавата едновременно

изисква независим финансов одит и не обработва адекватно и ефективно тази информация. Навременната и надеждна информация от фирмите, вкл. осъществяващите независим финансов одит, до държавните институции спомага за адекватна реакция на макроикономическо ниво.

Одиторските мнения могат да бъдат икономически показател. Очакванията са по време на икономически кризи фирмите да реагират, а одиторите да дадат обратна връзка на обществото за състоянието на дружествата.

Взаимодействието между одитори, ИДЕС, Комисията за публичен надзор над регистрираните одитори, фирмите и обществото като цяло подсилва и увеличава ефекта на добавената стойност от взаимовръзка между всеки два компонента. Одит клиентите извършват своята дейност в настояща макроикономическа обстановка, оценяващи редица фактори като безработица и инфлация, които имат отражение в системите за вътрешен контрол на микроикономическо ниво. Одиторите изразяват мнение и дават оценка върху финансовата отчетност, подобряват вътрешната контролна среда чрез обсъждане на значителни слабости. Комисията подпомага подобряването на ефективността на одита чрез осъществявания контрол. ИДЕС разработва методики за одит, провежда обучения и изпити и подпомага одиторите при изграждане на вътрешните им системи. Чрез принципа за прозрачност Комисията подпомага обществото да бъде информирано за качеството на одита върху финансовата отчетност.

Ефективната комуникация между независимия финансов одитор и одитните комитети в предприятията от обществен интерес също носи добавена стойност за обществото. Надзор и оценка на ефективността на тази комуникация може да бъде извършена от Комисията за публичен надзор над регистрираните одитори чрез събиране и анализ на данни от двете страни – от одитора и от одитния комитет. Ако установените пропуски от одитора във вътрешния контрол или други бизнес рискове за одит клиента са адекватно адресирани към одитния комитет на предприятието, то последният може да предприеме действия и да предложи решения за отстраняване на пропуските и отговор на рисковете.

Регистрираните одитори нямат възможността да участват в изграждането на политиките и процедурите на одит клиентите си. Оценъчната функция на одита, обаче, носи надеждна обратна връзка към предприятията от обществен интерес за степента на ефективно функциониране на тези политики и процедури чрез допълнителния доклад, който одиторът

изготвя и комуникира с одитния комитет. Подобряването на процесите в дружествата не може да бъде извършено от регистрирания одитор, поради присъщите ограничения в тази професионална дейност за спазване на фундаменталните професионални етични принципи и независимостта. Одитният комитет е връзката между одитора и управлението на едно дружество. Одитният комитет има възможността да представи препоръки и предложения по отношение на процеса на финансовото отчитане вследствие на информацията, която е получил в този допълнителен одиторски доклад.

Допълнителният доклад⁵ на регистрирания одитор до одитния комитет може да подпомогне повишаването на вътрешната ефективност на политиките и процедурите по отношение на финансовото отчитане. Това носи добавена стойност за обществото като повишава качеството на информацията, която то получава от финансовите отчети.

През 2023 г. Комисията промени подхода си във връзка с годишния доклад за дейността, който одитните комитети подават. Освен отговор на въпросите дали допълнителният доклад по чл. 60 от ЗНФО (съответно чл. 60 от ЗНФОИСУ) е получен и обсъден, Комисията вече изисква и представянето на този доклад. За Комисията това е допълнителна сигурност, че комуникацията е била реално осъществена и предоставената информация е точно тази, която е достигнала до одитните комитети – т.е. не е променяна и не са отстранявани несъответствия във времето от приключване на одита до инспекцията на Комисията. С прилагането на този одиторски подход за изискване на потвърждения и документи от трети лица директно до Комисията се повишава надеждността и на информацията.

Изследван е ефектът от промяната, която е направена в резултат на обсъдените с Комисията резултати от анализ във връзка с дисертационния труд. В подадените годишни доклади за дейността на одитните комитети е установено повишение на отговори „не“ с 8,2 % на въпроса дали допълнителният доклад е предоставен и с 6,4 % на въпроса дали е обсъден. Двата въпроса са свързани и съпоставимото им изменение с близък темп на растеж повишава надеждността на дадените от одитните комитети отговори и доказва положителния ефект от предприетата от Комисията промяна чрез изискване на доказателство за представяне на допълнителния доклад.

Чрез изискване на доказателство от Комисията за предоставяне на допълнителния доклад се намалява възможността за фиктивно и невярно попълване на въпросите, свързани

---

⁵ чл. 60 от ЗНФО, съответно чл. 60 от ЗНФОИСУ

с него. Ако преди промяната е било възможно даване на отговор „да“, то сега този отговор следва да се удостовери с представяне на документи. По този начин Комисията насърчава одитния комитет при неполучаване на допълнителния доклад, такъв да бъде изискан. Този способ на Комисията повишава добавената стойност от независимия финансов одит за самото одитирано предприятие като индиректно повишава вероятността съществени пропуски във вътрешния контрол, идентифицирани от регистрирания одитор да бъдат реално комуникирани, а впоследствие и да бъдат предприети действия за тяхното отстраняване. Повишаване на ефективността на вътрешния контрол спомага подобрене на процесите в предприятията, т.е. на микроикономическата среда Устойчивите предприятия позволяват стабилност и развитие на работни места и максимизиране на печалбите, което означава по-високи приходи от данъци за бюджета, което е в интерес и на обществото.

В трета точка от първа глава е представен риск от концентрация на пазара на одиторски услуги. Концентрацията на пазара на одиторски услуги може да доведе до риск, свързан с предоставяне на некачествен одит. Факторите, водещи до този риск са влошена независимост и обективност. Те следва да се разглеждат както като времеви непрекъснат период на одитиране на дадено предприятие, така и като пазарен дял на една одиторска практика в даден икономически сегмент. Съществува възможност, при която пропуски и непълноти в системите за управление на качеството на одита в одиторските практики, в частност одит методологиите, да засягат негативно качеството на одита на значителна част от пазарния сегмент, в който се наблюдава концентрация. Системните пропуски в одиторската практика при концентрация на пазарен дял в определен сектор могат да доведат до икономическа криза, вследствие на проявен одиторски риск, а именно изразяване на неадекватно одиторско мнение.

Друга възможност, създаваща риск за качеството на одита, е прекалената диверсификация на пазара на одиторски услуги. Не следва прилагането на множество различни одит методологии в одита на един и същи пазарен сегмент да оказва негативно влияние върху качеството на одитите, но това е валидно само ако те са разработени адекватно на базата на международните одиторски стандарти. При одит практики, които са индивидуално практикуващи регистрирани одитори и не са част от международни одиторски мрежи се създава риск по отношение на недостатъчни и/или некачествени

ресурси в степен, която разумно да може да гарантира изпълнение на ефективен одит, особено одит на големи и сложни предприятия.

Двата посочени риска могат да засегнат негативно обществения интерес, което е и причината за извършване на изследване на пазарната концентрация на одиторските услуги за независим финансов одит по пазарни сегменти на одит клиентите. Целта е извършване на анализ на състоянието на одитния пазар в България и извеждане на предложения за модел за реакция от КПНРО при установен риск за качеството на одита, което да защити обществения интерес.

Изчислени са показатели за концентрация – коефициент на Джини и индекс на Херфиндал Хиршман. Представени са графики с крива на Лоренц за 2021 г. и 2022 г. Може с разумна степен на сигурност да се допусне, че са получени данни за всички участници в пазара на одита, които предоставят професионалната услуга. Това позволява изчисляване на коефициента на Джини за анализ състоянието на пазара на одиторските услуги и измерване на неравенството между одиторите, което е пряко свързано с изследване степента на концентрация на предоставяне на одит услуги в България. Използваното понятие одиторска практика означава, че данните са организирани на ниво регистриран одитор и одиторско дружество по начина, който са вписани в регистъра на регистрираните одитори. Когато регистриран одитор осъществява професионалната си дейност като физическо лице и чрез участие в одиторско дружество, тогава въпреки че лицето е едно и също, отчитането на ангажиментите е различно и на ниво одиторска практика. В този случай, лицето би попадало два пъти в изследването. Следва да се вземе предвид, че тази особеност би могла да повлияе на числовата стойност на индекса на Джини. Законите разпоредби изискват регистриран одитор да упражнява одиторска професия чрез участие в не повече от едно търговско дружество и/или одиторско дружество⁶. Това позволява упражняване на професионалната дейност чрез участие в едно търговско, едно одиторско дружество, чрез трудови и граждански правоотношения и като свободна професия. Правното тълкуване на „участие“ предполага имуществено правоотношение, т.е. съдружие. В Кодекса на труда⁷ са определени минимални междудневни и седмични почивки, което би ограничило възможността за осъществяване на дейност като брой трудови правоотношения на регистрирания одитор.

---

⁶ чл. 8, ал. 2 от ЗНФО, съответно чл. 8, ал. 2 от ЗНФОИСУ

⁷ чл. 152 и 153 от Кодекса на труда

Т.е. възможно е отклонение в изчисления коефициент на Джини при различно структуриране на входните данни за изчислението му, но то би варираше в определени разумни граници предвид:

- нормативните ограничения за брой участия на одитора
- нормативните ограничения за сключване на трудови договори
- времеви ограничения за осъществяване на одит и други дейности, които подлежат на анализ за адекватност от надзорния орган на одиторите

Стойността на коефициента на Джини е в границите между 0 и 1. Най-ниска стойност би показвала равномерно разпределение на пазара, докато максималната му стойност ще означава монопол. Стойностите над 0 до 1 измерват степента на концентрация на пазара. Данните за приходи от одит са стратифицирани в определени интервали на всяка група и са подредени във възходящ ред по сума на дохода за всяка от тях. Само 5 одиторски практики получават близо 43% от приходи от одит. Въпреки това коефициентът на Джини за 2021 г. и 2022 г. е със стойност 0.2, което означава, че няма наличие на значителна концентрация.

Поради липса на информация за приходи по клиенти, индексът на Херфиндал-Хиршман е изчислен на база брой участници в пазара на одиторски услуги. Ако се промени базата на изчисление на приходи, тогава е възможно резултатите да бъдат различни с различна интерпретация и заключения за концентрацията на пазара.

Данните в анализа с разумна сигурност може да се предполага, че представят целия задължителен одитен пазар, от гл. т. на единиците, предоставящи одит услугите и одит клиентите. Съвместните одити са включени като два ангажимента. За тях се подписва писмо за поемане на ангажимент и/ или договор за предоставяне на услугата по Закона за задълженията и договорите и двамата съвместни одитори.

Индексът на Херфиндал-Хиршман на пазара на одиторски услуги се дефинира като сума от квадратите на относителните дялове на всички фирми на пазара. Под фирми в настоящия анализ се има предвид одиторски практики. Изчисленията са на база пазар на задължителни одити като цяло и по сектори за одит на предприятия от обществен интерес и предприятия, които не са от обществен интерес. Разделението е необходимо да бъде направено поради различните специфики на двата пазара.

Обектите на одит, които са във финансовия сектор носят по-голяма специфика, поради:

- Ограничения си брой;
- Особеностите на пазара, на който функционират, вкл. и приложима нормативна уредба на предприятието одит клиент;
- Критериите за избор на одитор и тяхното одобрение от надзорния орган на предприятието одит клиент;
- Носители са на по-висок интерес, съответно и икономически риск за обществото, поради характера на своята дейност – банки, застрахователи и осигурители;

Следователно за предприемане на действия от страна на надзорния орган на регистрираните одитори следва да се идентифицира концентрацията на одита и по сектори на одит клиентите.

Индексът на Херфиндал-Хиршман измерва концентрацията на одиторски практики по сектори на одит клиентите. Пазарният дял в процентно съотношение на всяка одиторска практика в сектора на одит клиента, повдигнат на квадрат и сумиране на получените числа дават индекса на Херфиндал-Хиршман за пазара на задължителния одит за посочените в таблици 7 и 8 сектори. Индексът е в диапазона между 0 и 10 000 като колкото по-ниска стойност приема, толкова по-малка е концентрацията и обратно – индекс 10 000 би означавал монопол. Базата за изчисление са брой задължителни одити.

Данните за анализа са взети от единните годишни отчети на одиторите, подавани към Института на дипломираните експерт-счетоводители. С цел максимална обективност на анализа не са променяни декларираните от одиторите сектори на одит клиентите. В таблици в дисертацията са посочени и брой дружества, подлежащи на одит в съответния сектор. Ниският брой на предприятията, обекти на одит в дадената категория, означава избирането на един одитор за всички дружества. Точно ниският брой (<5) на обектите, подлежащи на одит и характеристиката на сектора не позволяват еднозначно определяне на пазара като вид (монопол или олигопол), както и оценката на риска за качеството на одита в сектора. Максималните стойности на индекса в този случай означават, че е избран само един одитор за целия сектор. За да може да се направи адекватна интерпретация на индекса следва пазара на одиторски услуги в определения сектор да не бъде твърде ограничен. При наличие на един обект за одит, не може да бъде избран повече от един одитор, което означава 100%

концентрация в сегмента, но на практика това не характеризира пазара на одит за сектора на дейност на това дружество. Независимо кой е одитора, всяка година индексът ще приема максимални стойност. Аналогичен е случаят и с ограниченият брой дружества в даден сектор, които обаче са под общо крайно ръководство. Например Холдинг Български държавни железници ЕАД и дъщерните му предприятия са общо 5 на брой, за които е избран един одитор. Изборът за един одитор на група е логичен поради по-висока ефикасност за одит клиентите от одита. Одиторът на групата на ниво индивидуални одити на компонентите е събрал своите достатъчни и уместни одиторски доказателства и вложеното време за одит на дружеството майка и консолидацията ще бъде по-малко отколкото ако одиторите са различни и следва да се прилагат допълнителни одиторски процедури. Времето и цената за одит са с права зависимост, следователно за одит клиентите изборът на един одитор за всички дружества ще бъде по-изгодно. Този избор, без да се взимат предвид рисковете от избора само на един одитор, предполага високия индекс на Херфиндал-Хиршман за сектора.

Друга крайност е големият брой дружества, подлежащи на одит в съответния сектор. Един или няколко одитори не биха могли да обслужват нуждите за одит на висок брой търсещи услугата. Тогава индексът е логично да приема много ниски стойности.

Секторите със сравнително ограничен, но не прекалено ограничен пазар за одит предполагат разумна интерпретация на индекса.

Ако индексът на Херфиндал-Хиршман (ННІ) приема стойност между $0 < \text{ННІ} < 1000$, нивото на концентрация на пазара е ниско (висока конкуренция); ако стойността е в диапазона от $1000 < \text{ННІ} < 1800$, нивото на пазарна концентрация се счита за високо (средна конкуренция) и ако стойността от $1800 < \text{ННІ} < 10000$ се приема за висока стойност (ниска конкуренция)⁸.

Според изчисленията на индекса на Херфиндал-Хиршман в сектора за одит „Търговски дружества, чиято основна дейност е да внасят и/или пренасят, и/или разпределят и/или транзитират природен газ и които са големи предприятия по този закон“ концентрацията е висока с ниска конкуренция. Предвид изброените по-горе съображения и

---

⁸ Market Structures and Concentration Measuring Techniques, İsmail Ukav, стр.8
https://www.researchgate.net/publication/320002171_Market_Structures_and_Concentration_Measuring_Techniques

едва 9 за 2021 г. и 6 за 2022 г. дружества, подлежащи на одит, заключението за този пазарен сегмент би могло да се постави под съмнение.

За секторите „Застрахователи и презастрахователи“ и „Пенсионноосигурителните дружества и управляваните от тях фондове“ индексите и за двете изследвани години са гранични спрямо посочените стойности за анализ и пазарните сегменти могат да се интерпретират и като област с висока концентрация и средна конкуренция.

Реакцията на надзорния орган над дейността на регистрираните одитори по отношение регулиране на концентрацията на пазара на одиторски услуги чрез въвеждане на определени механизми за намаляването ѝ следва да зависи от оценката на риска за обществото, в т.ч. социален и икономически. Възможните механизми включват :

- вътрешно институционални: чрез повишаване на честотата на инспекциите за гарантиране качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори;
- междуинституционални: чрез предприемане на промени в критериите за избор на одитори и съгласуването на избора на одитор за секторите, в които това е възможно;
- законови: промяна срока на ротация на одиторите.

Важен аспект е времето на тяхното въвеждане за постигане на максимално положителен ефект. Възможно е пазарът да се саморегулира в краткосрочен план. Включително дружествата по определени причини да вземат вътрешно решение за смяна на одитор. Навлизане на одитор в одита на определен сектор изисква допълнително ресурси и време за анализ на предприятието, неговата среща и всички съпътстващи специфики, породени от неговия предмет на дейност, т.е. и сектор. Прекалено ранната повишена регулация би влошила състоянието на качеството на одита и би спряло развитието на компетенциите и познанията на одиторите. Прекалено бързата смяна на одитор носи също толкова висок риск за качеството на одита, колкото и прекалено дългото му задържане в едно предприятие.

От направения анализ за състоянието на пазара на одиторски услуги може да се направи извода, че в момента в България не съществува значителна концентрация, която да изисква въвеждане на нови или промяна на съществуващи механизми за избор на одитори.

Въпреки това текущото и адекватно наблюдение на пазара дава възможност за предприемане на навременни реакции за ограничаване рисковете за обществото.

2. ГЛАВА ВТОРА ОТ ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД. СИСТЕМАТА ЗА ГАРАНТИРАНЕ КАЧЕСТВОТО НА ПРОФЕСИОНАЛНАТА ДЕЙНОСТ НА РЕГИСТРИРАНИТЕ ОДИТОРИ, ПРИЛАГАНА ОТ КОМИСИЯТА ЗА ПУБЛИЧЕН НАДЗОР НАД РЕГИСТРИРАНИТЕ ОДИТОРИ.

В първа точка от втора глава е представена системата за гарантиране качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори, прилагана от Комисията за публичен надзор над регистрираните одитори. Направено е авторово изследване на пазара на одиторски услуги в осигурителния и застрахователния сектор. Информацията, използвана за анализа, е публично достъпна. Изчерпателен списък на единиците, участници в съответния пазар, е достъпен на интернет страницата на субекта на контрол над осигурителния и застрахователния сектор – Комисия за финансов надзор. Периодът на изследването е 7 поредни години – от 2014 г. до 2020 г., включително. Така се обхващат два периода. Първият е преди въвеждане на съвместния одит в съответните сектори, вторият, след промяната в ЗНФО. Според определението съвместен одит е ангажимент за задължителен финансов одит, при който двама или повече регистрирани одитори – физически лица и/или одиторски дружества, са поели ангажимент за одит на финансов отчет на предприятие чрез поделена работа и съвместно да издадат одиторски доклад върху този отчет, като носят солидарна отговорност за изразеното одиторско мнение. Само осем одиторски дружества за периода 2014г.-2016г. държат 100% от пазара на одитни услуги в сектор осигуряване. За сравнение, след промяната, за периода 2017г.-2020г. одиторските дружества са тринадесет. Има увеличение на броя участници в пазара с 63%. Пет дружества излизат от пазара и нови десет навлизат. Законите изисквания за ротация на одиторите и въвеждане на съвместни одити оказват значително влияние върху пазара на одитни услуги като намаляват възможността от създаване на условия за олигопол.

Забелязва се избор само на одиторски дружества пред услуги на регистрирани одитори физически лица. Както и на повтаряемост в избора в следващ период. От анализа може да се твърди, че изборът на одитор зависи и от опита в сектора. Ако навлизането в първата година е незначително, то в следващ период делът на одиторското дружество нараства. Въвеждане на законодателните промени относно ротация води и до отпадане на

одитори. Следва да се види каква е приемствеността по сектори след минаване на един цикъл след промяната в условията за ротация от 2020 г. и има ли, макар и неформална, роля „първият“ одитор при избор на другия одитор за съвместен одит.

В годишния си отчет за дейността Комисията за публичен надзор над регистрираните одитори публикува данни за приходите от одиторски услуги. В отчета за 2020 г., който е публикуван на интернет страницата на държавния орган, са оповестени обобщени данни относно размера на приходите на регистрираните одитори от одиторски услуги на предприятията от обществен интерес. Приходите са около 19 млн. лв., от които близо 8 млн. лв. или 42% са реализирани от дружествата на „голямата четворка“. Въпреки високият процент, той е значително по-нисък от средния за Европейския съюз. Т.е. рискът в България пазарът на одит услуги да е в условията на олигопол е нисък.

В същата втора точка от втора глава на дисертацията са представени възможни рискове за регистрираните одитори и надзорния одитен орган.

- Предоставяне на неаудитни услуги на клиенти, които не са предприятия от обществен интерес

Съществуват нормативни различия, когато сравним изискванията за одит на ПОИ и тези, които не са ПОИ. Посоченият по-горе чл. 64 от ЗНФО (съответно чл. 64 от ЗНФОИСУ) за забранени услуги се отнася до предприятия от обществен интерес. Това означава, че не е приложим за предприятия, които не са ПОИ. Възможно ли е одиторско дружество да предоставя пряко или непряко неаудит услуги към предприятие, което не е ПОИ и което одитира? Няма нормативна изрична забрана. Съществуват само условия, които да се спазват. В етичния кодекс на професионалните счетоводители е посочено, че счетоводните услуги обхващат широка гама услуги, включително услуги, свързани с работни заплати. Фирмата или фирма, част от мрежата от фирми, не следва да предоставя на клиент за одит, който не е предприятие от обществен интерес, счетоводни услуги, освен в случаите, когато услугите са от рутинен или механичен характер и фирмата адресира заплахите, които се създават от предоставянето на такива услуги. На практика, регистрирания одитор може да извършва едновременно одит на дружество, което не е ПОИ, и да предоставя други услуги, като избягва преглед на собствена работа и прилага фундаменталните принципи за обективност и независимост. В този случай, е възможно доходът от неаудит услугите, в частност услуги,

свързани с работни заплати, да е съществен доход за одитора. Това е предпоставка за изкривяване пазара на одитни услуги чрез преразпределение на цената между одит и други услуги. Неформално, за клиента е важно колко ще заплати общо като сума към одитора за услугите, които му предоставя. Формално одиторът е възможно да разпределя сумите, така че да съответстват на законовите изисквания. Възможна хипотеза е необосновано завишена цена за други услуги и необосновано понижена цена за одит. Изискванията за докладване пред Комисията за публичен надзор, се отнасят единствено до възнаграждението за одит. Другите услуги в този сектор остават нерегламентирани, неанализирани и непроследени. Друга възможна хипотеза е одиторът да предоставя тези услуги чрез други търговски дружества (които не са одиторски). Към днешна дата, изискването на тази информация не е законово регламентирано и нейното предоставяне е възможно да бъде отказано като незаконосъобразно и извън обхвата на проверки от КПНРО. Дори да бъде предоставена информацията, тя следва да бъде проверена за достоверност чрез изграждане на вътрешна за Комисията методология.

- Публичността на оценките за одиторските практики: Инструмент за контрол на качеството и стимул за подобрене

Комисията е делегирала функцията по контрол на качеството на професионалната дейност на одитори, които нямат в практиката си предприятия от обществен интерес съгласно заложената законова възможност⁹. Дадените от Комисията оценки¹⁰ при пълни инспекции са публични¹¹ и се оповестяват в профилите на одиторите в регистъра на интернет страницата на Комисията. Въпреки че съществуват дружества, които не са предприятия от обществен интерес, те носят висок обществен риск – социален, данъчен и икономически за региона, в който функционират и за държавния бюджет. Това създава и необходимост от публичност на дадената оценка за професионалната дейност на одитора, която да е индикация за качеството на одиторските услуги. При наложени надзорни мерки и дадена ниска оценка при пълната инспекция от Комисията, широк кръг от потребители на тази информация биха могли да направят връзка с адекватността на изразяваните мнения. Дори одиторското мнение да е немодифицирано, без параграфи за обръщане на внимание

---

⁹ чл. 85, ал. 3 от ЗНФО, съответно чл. 85, ал. 3 от ЗНФОИСУ

¹⁰ чл. 87, ал. 8 от ЗНФО, съответно чл. 87, ал. 8 от ЗНФОИСУ

¹¹ чл. 21, ал. 5, т. 5 от ЗНФО, съответно чл. 21, ал. 5, т. 5 от ЗНФОИСУ

и съществена несигурност, свързана с принципа за действащо предприятие, то при публикувана оценка „В“ или „Г“ на одиторската практика, заинтересованите от дружеството и неговото финансово състояние лица и институции биха могли да поставят под съмнение вида на одиторското мнение.

Риск е несъпоставимостта на оценките за качество на професионалната дейност на регистрираните одитори, поради различията на обектите на проверка и използваните методологии¹² за изпълнение на инспекциите, които прилагат ИДЕС и КПНРО, което да е подвеждащо за заинтересовани лица като инвеститори, регулатори или потенциални одит клиенти. Ако обектите на проверка се разделят само до одитори а ПОИ и одитори на неПОИ с предположението, че ПОИ изискват значително по-разширен обхват на одит и покриване на повече регулаторни изисквания за оповестявания, отчитания и докладвания, не се отчита възможността едно неПОИ да е с много по-сложна структура, дейност и значимост за икономиката. Например, ПОИ, което е борсово дружество, но без активен пазар и с минимална дейност, измерима чрез размера на приходите за финансовата година, е по-ниско рисково за одит и изискващо по-малко процедури за потвърждение на финансовия отчет, отколкото едно предприятие, което не е ПОИ, но е производствено, категоризирано съгласно Закона за счетоводството като голямо, извършващо международни дейности по доставки и продажби и осигуряващо дохода на значителна част от даден регион в България. Презумпцията, че одит ангажиментите на предприятия, които не са определени от Закона за счетоводството като такива от обществен интерес, са по-ниско рискови за обществото може да бъде оспорена. Поради това, установяването на обща рамка за оценка на качеството ще позволи да бъдат избегнати неясноти и погрешни заключения относно нивото на качество на одитната услуга. Трябва да се предприемат насоки за работа на двете институции по единна методология, която да осигури съпоставимост на дадените оценки на качеството на дейността на одиторите, с което да бъде избегнат риска от подвеждане на потенциалните одит клиенти за качеството на услугата, която биха получили.

- Анализ за адекватност на времеви и човешки ресурси и одиторски възнаграждения

Адекватността на времевия ресурс и адекватността на възнагражденията са взаимно свързани. Следователно двата анализа следва да се разглеждат като взаимосвързани и

---

¹² чл. 3 от ПИИГКПДРО

производни. Тяхното допълване носи по-глобален поглед при идентифициране индикаторите за риск за качеството на одита. При анализа на времевия ресурс основен пропуск в методологията на Комисията е определяне на разполагаемо време за календарната година без да се вземе под внимание датата на приключване на одитните ангажименти и участието в други дейности на проверявания одитор.

В годишните отчети, подавани от одиторите, се декларира дата на започване на ангажимент и дата на одиторския доклад. Датата на мнението е и датата, до която се събират одиторските доказателства. Последващите по-скоро административни и архивни дейности не следва да са съществени. Ако одиторът приключва с одита на дружествата до м. юни, не следва анализът да смята и разполагаемо време за одит до м. декември. Анализът следва да бъде съобразен с активния одит период на одитора, за да се доближи изчисляването на разполагаемото време максимално с реалните параметри. Т.е. двете крайни точки от изчислението на разполагаемия времеви ресурс на одиторската практика следва да са дата на поемане на първия одитен ангажимент и датата на последния издаден одиторски доклад. Например, за одити, завършващи с одиторски доклад през 20X1 г. за годишни финансови отчети (ГФО) за 20X0 г., одиторът поема първия си такъв ангажимент на 15.09.20X0 г. и издава последния одиторски доклад с обхват одит на ГФО за 20X0 г. на 30.06.20X1 г. Следователно, разполагаемото време следва да се ограничи и изчисли за периода между тези две крайни дати: 15.09.20X0 г. и 30.06.20X1 г.

Факторът ангажираност в други одиторски практики и други неодитни дейности също може да бъде включен в анализа. Ако одиторът има участия в счетоводни дружества, преподавателска дейност и друга ангажираност, следва тези часове, които влага извън проверяваната практика, да бъдат в намаление на разполагаемото време. Ако тази информация се декларира от проверяваните лица следва да се планират и изпълнят инспекционни процедури във връзка с проверка на достоверността ѝ.

Заклученията на инспекционния екип за адекватност на времевите и човешките ресурси на регистрирания одитор може да бъдат обвързани с качеството на изпълнените ангажименти. Това дава възможност да се направи цялостно заключение за причинно-следствената връзка между качеството на изпълнените ангажименти с разполагаемите ресурси. Т.е. дали пропуските в качеството на одита са следствие от пропуски в качеството и/или недостатъчност на ресурсите или ресурсите се използват неефективно и неефикасно.

Например, пропуски в изпълнението на одита, които са системни и се отнасят до определена одитна тематика могат да се дължат на недостатъчно опит или компетенции (качеството на ресурсите), което да изисква повишаване на квалификацията на персонала с подходящо външно обучение или наемане на експерти в областта. Същото се отнася и до количеството на ресурсите: може пропуските в качеството на одитите да се дължат на недостатъчност на разполагаемия времеви ресурс. Натовареността на персонала и натискът от приключване в срок на поетия ангажимент да не позволяват прилагане на надлежно внимание към рисковите одитни области.

Възможността на Комисията да дава препоръки към подобрене на ресурсите, в следствие на независимия преглед и оценка на цялостната одиторска практика от инспекционните екипи, носи устойчива във времето добавена стойност за регистрирания одитор като му помага трайно да коригира пропуските в качеството на своята професионална дейност.

Във втора точка от втора глава е направен анализ за адекватността на поставените от КПНРО оценки на качеството на професионалната дейност на одитори на дружества, обявени в несъстоятелност. За да бъде изведена и показана добавената стойност от контрола, осъществен от Комисията, е формирано изследване чрез преглед на дружества, обявени в несъстоятелност и преглед на последно издадените и публикувани в Търговския регистър одиторски доклади за тях. Обвързана е последно дадена оценка за качеството на професионалната дейност от КПНРО или ИДЕС на тези регистрираните одитори с адекватността на издадените одиторски доклади, в частност дали одиторът е извел проблематика, свързана със съмнение относно приложимостта на презумпцията за действащо предприятие.

Одиторът има възможност да информира чрез своя доклад за настъпилия риск дружеството да не бъде действащо още преди реализацията на риска – обявяване в несъстоятелност, ликвидация на дружеството. Превантивността на тази толкова значима и важна информация е част от добавената стойност, която носи одиторът за обществото. Тя е в резултат на качествено и адекватно изпълнени процедури, а гарант за това, разбира се с разумна степен на сигурност, е Комисията чрез осъществяваните инспекции за гарантиране качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори.

Оценките за качеството на професионалната дейност на одиторските практики А и Б не предполагат системни и съществени пропуски и несъответствия, които биха поставили под съмнение адекватността на одиторското мнение. Това се потвърждава и от прегледа на одиторските доклади, които адекватно и своевременно са посочили риска предприятията да не продължат да бъдат „действащи“ в следващ отчетен период. Одиторите са добавили стойност към потребителите на финансовите отчети на предприятията чрез адекватните си одиторски мнения. Оценката за качеството на професионалната дейност на одиторите, дадена от КПНРО и ИДЕС, потвърждава високото качество на одитите, т.е. и тази оценка косвено може да се определи като адекватна. Добавената стойност за обществото е веднъж чрез качествените одити и втори път чрез системата за гарантиране на качеството на одита, прилагана от КПНРО и ИДЕС.

В резултат от изследването е констатирана област, за която е възможно подобрене. Препоръчва се добавяне в регистъра по чл. 20 от ЗНФОИСУ на възможност за търсене на актуален статус на регистрирания одитор към определена дата. Към датата на изследването (декември 2023 г.) за определени регистрирани одитори и одиторски дружества при търсене по регистрационен номер не се показва информация. След последващо проучване е установено, че регистрираните одитори/ одиторски дружества са отписани. Въпреки това, за повишаване на обществената информираност, е приложимо да може да се търси и историческа информация, вкл. за оценка на качеството на професионалната дейност. Това, че одиторската практика е отписана, не отменя вече завършените одити и потребителите биха могли да искат да се информират за това дали качеството на практиката е било високо или не и от там да преценят дали и извършените одити носят достатъчната добавена стойност, която се търси. По-ниската оценка на качеството на професионалната одитна дейност носи по-висок риск от изразено неподходящо одиторско мнение.

Чрез предложението за създаване на възможност за получаване на историческа информация обществото може да се информира за оценките за качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори, дадени в предходни периоди, като така може да се проследи дали има подобрене, влошаване, постоянство или колебливост в качеството на одитната услуга.

3. ГЛАВА ТРЕТА ОТ ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД. СИСТЕМА ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА КАЧЕСТВОТО В ОДИТОРСКИТЕ ПРАКТИКИ КАТО ГАРАНТ ЗА ВИСОКОТО КАЧЕСТВО НА ОДИТА.

В първа точка от глава трета системата за управление на качеството в одиторските фирми е представена като специфичен вариант на системата за вътрешен контрол COSO. Системите за качеството в одиторските практики представляват първо ниво на формиране на добавена стойност от одита като представляват едновременно фундамент за изграждане на качествено одит, продуктът от който е обществено достъпен при задължителните одити. Добавената стойност за обществото не е от публичността на одиторските доклади, а от тяхната адекватност, в резултат на качеството на изпълнения одит. Одиторски риск винаги съществува, поради особеността на начина на случване на одита в съответствие с нормативните разпоредби. Но този одиторски риск може да бъде управлявани и намален чрез адекватно изграждане и ефективно прилагане на системите за управление на качеството в одиторските практики. Следователно, колкото по-адекватна е системата за качество и по-ефективно е приложена в одиторските практики, толкова по-висока е добавената стойност за обществото от изразеното одиторско мнение.

Следва да се отбележи, а в изложението и да бъде обяснено, различието между системите за вътрешен контрол върху качеството по смисъла на Международен стандарт за контрол върху качеството 1 и системите за управление на качеството по смисъла на Международните стандарти за управление на качеството 1 и 2 (МСУК 1 и 2). МСУК 1 и 2 отменят приложението на МСКК 1 (отм.) с цел ключова промяна в начина на изграждане на системите за качество в одиторските практики и въвеждане на процеса за управление, който включва идентифициране, оценяване и отговор на рисковете в дружествата.

Тук се дефинира и основното обстоятелство, че всяка одиторска дейност се извършва чрез определена търговска правна форма. Независимо дали професионалната дейност се осъществява чрез одиторско дружество, търговско дружество, свободна професия или едноличен търговец, то за всяка от тези форми важи, че е организация, в която има контролна среда, оценка на риска, контролни дейности, информация и комуникация и мониторинг на процесите. Това са и компонентите на системата за вътрешен контрол по модела COSO¹³. Въпросът, който се разглежда е дали и доколко системите по двата модела на МСУК 1 и 2 и

---

¹³ COSO – Internal control - integrated framework (2013)

COSO се припокриват и дали СУК е частен случай на системата за вътрешен контрол COSO. Доказването на тази смислова връзка и възможна съпоставимост е насочено към регистрираните одитори и към лицата, които са отговорни за изграждане на СУК. Специализирането в областта на счетоводството и одита за регистрираните одитори може да е по-силно изразено, отколкото уменията за управление на бизнес модел, човешки ресурси, изграждане на информационни канали за навременна и качествена комуникация и др. COSO би могъл да даде по-детайлни насоки чрез опорните си точки в рисковите за качеството на одита области. Целта на това изследване е да представи COSO като помощен и допълващ модел за изграждане на вътрешен контрол в одиторските практики, което носи своята полезност именно към регистрираните одитори за изграждане на по-добра СУК. Повисокото качество на одита, означава и по-висока добавена стойност към обществото.

Използването на понятието система за качество е с цел приложимостта му по смисъла и на двата стандарта. В МСКК 1 (отм.) терминът е система за контрол на качеството, докато в МСУК 1 е система за управление на качеството. Т.е. важноста в промяната на стандартите е в същността на принципите за контрол и за управление, които съществено се различават по смисъл.

Контролът е всяко действие, предприето от ръководството, борда или други страни, за да се управлява риска и да се осигури разумна степен на сигурност, че целите на организацията ще бъдат постигнати¹⁴. Управлението на риска в предприятието е процес, проектиран да идентифицира потенциални събития, които могат да окажат влияние върху предприятието и да управлява риска, за да се осигури разумна степен на сигурност, че целите на организацията ще бъдат постигнати¹⁵. Т.е. контролът е действие, спомагащо управлението на риска, докато управлението е процес, включващ елемента контрол, но не само. МСУК 1 изисква фирмите да преминат от политики и процедури, които адресират самостоятелни елементи (МСКК 1 (отм.)) към интегриран подход за управление на качеството, който разглежда системата като цяло. Ключовите промени включват¹⁶:

---

¹⁴ <https://www.iiabg.org/files/IPPF/Official-IIA-Glossary-English.pdf>, стр. 3, определение за понятието контрол

¹⁵ <https://www.iiabg.org/files/IPPF/Official-IIA-Glossary-English.pdf>, стр. 5, определение за понятието управление на риска в предприятието

¹⁶ Ръководство за прилагане на МСУК 1 „Управление на качеството за фирми, които извършват одити или прегледи на финансови отчети или други ангажименти за изразяване на сигурност или свързани по съдържание услуги“ за първи път

- По-активен и приспособен към конкретните условия подход за управление на качеството, фокусиран върху постигане целите на качеството чрез **идентифициране** на рисковете за тези цели и **отговор** на рисковете.
- Разширени изисквания за адресиране общото управление и ръководството, вкл. засилени отговорности на ръководството.
- Разширени изисквания за модернизиране на стандарта и отразяване на фактори, засягащи фирмената среда, включително изисквания за адресиране технологиите, мрежите, както и използването на доставчици за външни услуги.
- Нови изисквания, адресиращи информацията и комуникациите, включително комуникациите с външни страни.
- Засилени изисквания за **текущо наблюдение** и отстраняване на недостатъците с цел насърчаване на по-активно текущо наблюдение на СУК като цяло, както и ефективно и **своевременно отстраняване на недостатъците**.

Акцент в глава трета е представянето на всяка задължителна цел във връзка с качеството съгласно изискванията на МСУК 1 към определен принцип и опорна точка в модела COSO. По този начин се потвърждава връзката между двете системи. Както е посочено и в самия стандарт за управление на качеството, системата за управление на качеството не функционира по линеен начин, което означава, че не следва да предполагаме ясно отграничаване на елементите от компонентите на МСУК и еднозначното им разпределяне в конкретна опорна точка към принцип от компонент на COSO. Възможно е елементи от компонент на МСУК да отговарят на няколко компонента или принципи към тях от модела COSO. Въпрос на тълкуване е дали задължителните цели във връзка с качеството установяват политики и процедури, документирането им или конкретните действия, които следва да се изпълняват. Това определя и към кой компонент от COSO ще бъдат приравнени. Целта на изследването не е да бъдат еднозначно определени целите във връзка с качеството от МСУК към COSO, а да бъде показана и доказана връзката между двата модела и възможното надграждане на МСУК 1 чрез COSO.

В таблицата по-долу е представено сравнението на равнище компоненти между двата модела, което сравнение е по-детайлно представено в последващите точки в главата.

КОМПОНЕНТИ ОТ МОДЕЛА COSO	КОМПОНЕНТИ ОТ МСУК 1 и 2
Контролна среда	<p>Контролната среда, в значителна степен, е зададена императивно и външно от одиторската фирма (ЕКПС, МОС, МСУК, ЗНФО (по посл. изм. и доп. с ДВ бр. 79 от 17.09.2024 г. ЗНФОИСУ) и др. европейски нормативни актове).</p> <p>Компоненти от МСУК 1:</p> <ul style="list-style-type: none"> - „общо управление и ръководство“; - „ресурси“
Управление на риска	<p>Компоненти от МСУК 1:</p> <ul style="list-style-type: none"> - "процесът на фирмата за оценка на риска“; - „приемане и продължаване на взаимоотношения с клиенти и конкретни ангажименти“; - „изпълнение на ангажимента“; - „общо управление и лидерство“ (задължителна цел във връзка с качеството, свързана с потребност от ресурси) - „приложими етични изисквания“
Контролни дейности	<ul style="list-style-type: none"> - „конкретно посочени отговори“ в пар. 34 от МСУК 1; - компонент на СУК „процес по текущо наблюдение и отстраняване на недостатъците“ от МСУК 1; - МСУК 2 „Прегледи за качеството на ангажимента“
Информация и комуникация	<p>Компоненти:</p> <ul style="list-style-type: none"> - „информация и комуникация“; - „изпълнение на ангажимента“, в т.ч. документиране
Мониторинг	<ul style="list-style-type: none"> - процес по текущо наблюдение и отстраняване на недостатъците“ от МСУК 1; - МСУК 2 „Прегледи за качеството на ангажимента“

Източник: анализ на автора на МСУК 1 и COSO

Системата за управление на качеството в одиторските фирми е първо вътрешно за одиторската практика ниво на контрол на качеството на професионалната дейност, затова и тя може да се разглежда като специфичен случай на интегрираната рамка за вътрешен

контрол COSO. Системата за управление на качеството е рамка за вътрешен контрол с външно императивно заложена цел за изпълнение на последователно качествени ангажименти за одит. Нормативно зададената методика за вътрешен контрол в одиторските фирми повишава степента на доверие на обществото в одита, поради заложената цел за качество.

В МСУК 1 има зададени задължителни контролни дейности, независимо от оценката на риска, направена в одиторската практика, които да гарантират с разумна степен на сигурност, че целта за качеството на одита ще бъде постигната. На национално ниво чрез разработване от ИДЕС и утвърждаване от КПНРО на насоки за развиване и прилагане на СУК от одиторските практики може да се започне процес по надграждане на СУК за целите на българския пазар на одиторски услуги. Насоките може да са свързани с най-често констатираните нарушения при извършване на инспекции за гарантиране качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори. Чрез този механизъм за допълнително външно влияние върху качеството на одита се предполага, че общото ниво на вътрешната системата за контрол върху качеството в одиторските практики ще се подобри, в резултат на което и обществото ще получава по-висококачествена одитна услуга. Това е област за допълнително изследване след натрупване на емпирични данни от извършени инспекции от КПНРО и ИДЕС, които включват оценка адекватността на СУК.

Във втора точка от трета глава е изследвано влиянието на системата за управление на качеството в крайната оценка на качеството на професионалната дейност на регистрирания одитор. Системата за управление на качество е първото вътрешно за одитора ниво на контрол на качеството на независимия финансов одит. Тази система, обаче, подлежи и на външна независима и обективна оценка за адекватност. Тази оценка е част от обхвата на инспекциите за гарантиране качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори, които се извършват от Комисията за публичен надзор над регистрираните одитори и от Института на дипломираните експерт-счетоводители. По презумпция, щом оценката за адекватност на СУК е в обхвата на инспекциите, това означава че влияе и върху поставяната цялостна оценка на качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори, която се дава при изпълнение на пълни инспекции.

С изследването се цели да се измери и да се установи степента на влияние на пропуските и несъответствията на СУК в цялостното качество на професионалната одиторска дейност

и да се даде механизъм на КПНРО за повишаване качеството на одитите чрез стимулиране подобрието на СУК на регистрираните одитори. Т.е. външен стимул за подобрене на вътрешните механизми, които да гарантират качество.

Резултатите от приложения Хи-квадрат анализ показват, че няма статистически значима връзка между поставени оценки „А“, „Б“ и „В“ на професионалната дейност на регистрираните одитори и констатираните пропуски и несъответствия в СВКК/СУК, което не е логично. За оценка „Г“ не могат да бъдат изведени резултати, поради недостатъчност на броя одиторски практики с тази оценка. Проверката за адекватност на СВКК/СУК прилагана от регистрирания одитор е в обхвата на извършваните от КПНРО пълни инспекции и ако заключението е, че няма статистически значима връзка между констатирани пропуски и несъответствия в СВКК/СУК с крайната оценка на професионалната дейност, това означава, че негативните констатации в тази област не влияят на качеството на одиторската практика. Понеже проверката за адекватност на СВКК/СУК е отделен елемент в системата за гарантиране на качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори, тогава трябва да има зависимост и отражение в крайния резултат от инспекцията, дори зависимостта да е слаба.

За да се потвърдят изводите е използван и метода за множествена регресия. Многофакторната регресия е статистически метод за изследване на зависимост между три и повече признака. Хипотезата е, че оценката на професионалната дейност на регистрирания одитор зависи от следните факторни променливи:

- 1) съществени констатации за пропуски и несъответствия на инспектираната одиторска практика в област ЗНФО;
- 2) съществени констатации за пропуски и несъответствия на инспектираната одиторска практика в област изпълнение на одита;
- 3) съществени констатации за пропуски и несъответствия на инспектираната одиторска практика в област СВКК/СУК,

като се предполага, че за всеки съществен пропуск/ несъответствие на одиторската практика инспекционните екипи са създали отделни съществени констатации. В анализа са включени данни за броя съставени констатации, попадащи в трите изброени области.

Резултативните променливи са:

1) оценка на професионалната дейност на регистрирания одитор „А“ - професионалната дейност на регистрирания одитор е в съответствие със съществените аспекти на изискванията на одиторските стандарти и със законовите изисквания, като не произтича необходимост от непосредствени подобрения на одиторската практика.

2) оценка на професионалната дейност на регистрирания одитор „Б“ – в професионалната дейност на регистрирания одитор са налице отделни пропуски и несъответствия спрямо съществените аспекти на изискванията на

одиторските стандарти и законовите изисквания, като има необходимост от частични подобрения на одиторската практика.

3) оценка на професионалната дейност на регистрирания одитор „В“ – в професионалната дейност на регистрирания одитор са налице системни пропуски и несъответствия спрямо съществените аспекти на изискванията на одиторските стандарти и законовите изисквания, като има необходимост от цялостно подобряване на одиторската практика.

4) оценка на професионалната дейност на регистрирания одитор „Г“ – професионалната дейност на регистрирания одитор не е в съответствие спрямо съществените аспекти на изискванията на одиторските стандарти и законовите изисквания, което поставя под съмнение продължаването на дейността.

За прилагането на регресионен анализ условие е да имаме количествени променливи. Следователно резултативната променлива е трансформирана от ординална скала в номинална, за което са използван „dummy coding” в SPSS. Резултатите показват, че при равни други условия съществените пропуски и несъответствия в СВКК/ СУК имат статистически значим ефект само при оценка „А“ и „Г“, което потвърждава изводите и от Хи-квадрат анализа за нелогичност на резултата.

След направен преглед на съществените констатации, създадени в извършени през периода 2021 – 2023 година пълни инспекции за гарантиране качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори с ангажименти за одит на предприятия от обществен интерес, се установи, че значима част от констатациите (92%) за пропуски и несъответствия при изпълнението на одита не са обвързани с анализ дали те се дължат на: неефективно изпълнение на разписаните правила и процедури в СВКК/СУК или първопричината за влошеното качество е в пропуски и несъответствия на СВКК/СУК. Само

в 8% от случаите в текста на създадената констатация за пропуски и несъответствия при изпълнение на одита е направен анализ и препратка към системата за качеството в одиторската практика, като този анализ и препратка не е завършен с извеждане на отделни съществени констатации, отнасящи се до системата.

Изследваната съвкупност е ограничена само до изпълнени през 2023 г. пълни инспекции, в които има създадени съществени констатации. В 14 от 22 инспекции (64%) има създадени съществени констатации в област изпълнение на одита, но няма създадена обвързваща и съотносима съществена констатация, отнасяща се до СУК.

Т.е. няма ясно документирана следа за връзката между СУК и изпълнението на одита в досието на инспекциите. Въпросът е разгледан в настоящата глава с препоръка към КПНРО.

Създадено е дърво на решенията, което да се използва за анализа на причините за съществените пропуски и несъответствия, констатирани при изпълнение на одита – дали те се дължат на неефективно прилагане на СУК или пропусъкът в качеството на изпълнените одити се дължи на недобре (неадекватна, непълна или несъответстваща на приложимите стандарти) създадена СУК. По този начин инспекционният екип би помогнал за трайното подобряване на качеството на одиторската работа. Подобно на организъм с установено заболяване, лекуването на симптомите не е толкова ефективно, колкото отстраняването на причините, причиняващи заболяването. Системата за управление на качеството действа и следва да се прилага за всички одити. Тя е глобална за практиката и следва да се спазва от всички, така че да гарантира (със съответната степен на разумност) еднаквото и последователно изпълнение на качествени ангажименти. Ако констатациите и препоръките се отнасят само до „симптомите“, които се проявяват в изпълнението на одита, тогава процесът по повишаване на качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори ще е значително по-бавен. Осъзнаването на важността на СУК, в т.ч. процесът по управление на качеството, следва да бъде както от регистрираните одитори, така и от надзорния орган.

Има само 1 случай (4,5%), в който не се покриват хипотезите на автора с реалните данни. Дадена е оценка „А“ на една одиторска практика, при която има създадени 3 съществени констатации, вкл. и за несъответствие на СУК с приложимия професионален стандарт. Тези 4,5 % отклонение от очакваното са приемливи и се оценяват като единичен случай, нехарактерен за съвкупността. Вероятни причини за това отклонение са: големина

и сложност на одиторската практика; предприемане на действия от одитора текущо за отстраняване на пропуските; несистемност на констатираните грешки; маловажност на неизпълнение на изисквания на ЗНФО и други факти и обстоятелства.

Оценката за адекватност на системата за управление на качеството е в обхвата на пълните инспекции, извършвани от КПНРО и може да се твърди, че има влияние върху крайната оценка за качество на одиторската практика, въпреки резултатите от приложения Хи-квадрат анализ. За да се докаже тази хипотеза и със статистически анализ, следва да се промени методиката на инспекциите, извършвани от КПНРО, като пропуските в изпълнението на одита и в СУК бъдат обвързвани.

В точка трета от трета глава са анализирани подходите на други надзорни одитни органи в държави-членки.

В точка четвърта от трета глава са дадени препоръки за подобрене на системата за контрол върху качеството на одиторската дейност в КПНРО. За да се изследва степента на влияние на пропуските и несъответствията в СУК в крайната оценка на качеството на одиторската практика, следва да се въведе стандартизация на създадените съществени констатации в инспекционното досие като пропуските и несъответствията в изпълнението на одита и в СУК се оценяват като взаимосвързани променливи, това ще донесе своите ползи, както следва:

- в одиторската практика: получаване на разбиране от регистрираните одитори за първопричината на грешките, влияещи на качеството, което спомага за бързото и ефективно отстраняване на пропуските и несъответствията;
- в КПНРО: навременното и ефективно отстраняване на пропуските, повишава степента на сигурност, че одиторските мнения ще бъдат адекватни и одиторските процедура, в подкрепа на това мнение, ще бъдат качествено планирани и изпълнени. Това повишава добавената стойност за обществото от дейността на КПНРО като държавна институция, защитаваща обществен интерес.

Причината и важноста от тяхното обвързване е вследствие на двойствения им характер – пропуските и несъответствията в изпълнението на одита и в СУК могат да бъдат както резултативни, така и факторни променливи. Т.е., от една страна, пропуските и несъответствията в изпълнението на одита може да са в резултат от слабости в СУК като

факторна променлива и, от друга страна, пропуските и несъответствията в изпълнението на одита да резултират в заключение за неизпълнение на адекватно създадена и разписана СУК.

Пропуските в СУК при заключение за неадекватност могат да се дължат на недостатъчно опит и знания на отговорния за разработването на СУК, което следва да бъде обвързано и от оценката за адекватност на човешките ресурси, в т.ч. компетентност. Което смислово отново означава търсене на причините за пропуските в дълбочина в проверяваната практика.

Предлага се класификация и стандартизация при създаване на съществени констатации. Към момента инспекционните екипи сами създават „заглавие“ или ключова дума на констатацията, което създава много широки възможности за тълкуване. В някои случаи това заглавие не обхваща и всички пропуски, за които е създадена констатацията. Предлага се създаване на поле „категория“, чрез което констатациите за пропуски и несъответствия да се класифицират спрямо обхвата на системата за гарантиране на качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори, която включва 8 области, посочени в чл. 85 от ЗНФОИСУ.

Втора стъпка, да се въведе задължително поле за създаване на свързана констатация. Т.е. за пропуските и несъответствията да има две констатации, едната от които е водеща, другата е свързана, но винаги да бъде документирана връзката на пропуските и несъответствията между изпълнението на одита и адекватността и ефективността на СУК.

В трета точка от трета глава е направен преглед на действащите правила за извършване на инспекции от КПНРО. Според чл. 27 от правилата, инспекционният екип създава констатации за съществените пропуски и представя проект на констатациите, които планира да включи в доклада, за които одиторът има възможност да предостави становище с възражения. При получаване на становище, инспекционният екип изготвя заключение като двата документа се прилагат към преписката. Заедно с тези констатации, екипът запознава инспектирания регистриран одитор и с останалите пропуски и несъответствия и ги обсъжда с него.

В правилата не е определена документация за обсъждане на несъществените пропуски и мнението на одитора по тях. Възможно е предоставяне на коментар от одитора, който да повлияе на отговорите на инспекционния екип. Към настоящия момент са

непроследими в достатъчна степен промените, които се правят от инспекторите, във връзка с предоставените от проверяваните лица обяснения. Би могло да се изиска от инспекционния екип да направи заключения по предоставените коментари.

Целта на предложените промени е чрез повишаване на изискванията за документиране от инспекционните екипи на установените несъществени пропуски и несъответствия да се повиши вероятността за предприемане на действия за тяхното отстраняване от инспектирания регистриран одитор и да се повиши информираността в последващата инспекция, независимо дали тя се реализира от КПНРО или от СККОУ в ИДЕС. Идентифицираните от инспекционните екипи отклонения следва да бъдат оценени с оглед на тяхното въздействие върху качеството на извършваната професионална дейност както поотделно, така и в съвкупност. Този методологичен подход е аналогичен на принципите, прилагани в одиторската дейност, и би могъл да бъде приложим в контекста на инспекционните процедури. Превантивните и навременни мерки от Комисията, насочени към обръщане на внимание дори към несъществените пропуски и несъответствия би повишило вероятността за тяхното коригиране, докато те все още са единични и/или несъществени.

Установеният риск при сега действащите правила е несъществените пропуски да не бъдат включени в доклада от инспекцията или при възражение от одитора по тях да не може да се установи крайното мнение на инспекционния екип – дали е съгласен с възраженията и констатациите трябва да се коригират или не е съгласен с възраженията и констатациите остават.

Мотивите за предложените промени са следните:

- Невключването в доклада на несъществени констатации създава риск и одиторът да ги оцени като незначителни и да не предприеме действие за коригирането им. В проверените при инспекция одитни ангажименти пропуските и несъответствията биха могли да не оказват значимо влияние върху качеството на одита, но за други одитни ангажименти техният ефект да е значим.
- Разделянето на констатациите на съществени и несъществени е въпрос на професионална преценка, която трудно може да бъде оценена и съпоставима. Създава се риск значителна част от пропуските и несъответствията, констатирани при инспекцията, да бъдат оценени като несъществени на база

субективната професионална преценка на инспекционния екип, поради което да не намерят отражение в доклада от инспекцията. Създават се условия за прикриване на цялостната информация за инспекцията. Това означава, че различните инспекционни екипи ще прилагат различен подход и преценки и оценките за качеството на одиторската практика могат да се различават само на база личностни убеждения на конкретните лица, извършващи инспекциите.

- Докладът е основен източник на информация за следващата инспекция и невключване на несъществени констатации създава риск те да не бъдат проследени.

- Докладът е основание за приемане на оценка за качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори и невключване на всички констатации за установени пропуски и несъответствия създава риск Комисията да не бъде запозната в пълнота с резултатите от инспекцията и да вземе неинформирано и необективно решение.

Конкретните предложения за промяна на правилата са:

- 1) при предоставяне на коментари от одитора по несъществените пропуски и несъответствия, включващи възражения, да се документира заключението на инспекционния екип – каква част приема и коригира и в каква част отхвърля възраженията като се посочат и мотивите за това.
- 2) включване на всички пропуски и несъответствия в доклада от инспекцията.

Чрез двете предложения за промяна, се добавя стойност за практиката на одитора чрез писмено обръщане на внимание на пропуски, оставя се писмена следа за констатираните слабости, подобрява се информираността на Комисията и се подпомага планирането на последваща инспекция.

Изменението на професионалните стандарти, в частност МСУК 1 и 2, променя модела на изграждане на системата за управление на качеството в одиторските практики като фокусът е върху процеса по оценка на риска. Вече СУК не е универсална, а зависи от конкретните факти и обстоятелства при всеки регистриран одитор. Това изисква не просто проверка за съответствие на СУК със стандарта от надзорния орган, а и прилагане на анализи и специфични действия за търсене на причините, факторите, водещи до риск за

качеството. Само така би могло да се направи заключение дали одиторът адекватно си е разработил СУК или формално представя документация само за целите на инспекцията. КППРО следва да се стреми не просто в констатиране на нарушения, а в търсене на начини за въздействие на одиторските практики, което да доведе до повишаване качеството на професионалната им дейност. По този начин, добавената стойност от КППРО ще е насочена, от една страна, към одиторите, на които да им предоставя анализ, позволяващ отстраняване на причините, а не само на проявленията на риска за качество, и от друга страна, към обществото. Добавената стойност за обществото в този случай няма да е открита, тя ще се състои в „скритото“ от широката общественост влияние в трайното подобрене на качеството на одиторски услуги. Резултатите от предложените промени в методологията и в нормативната уредба за надзорната дейност в КППРО следва да бъдат изследвани след въвеждане на новите модели за работа на инспекционните екипи и представяне на резултатите от инспекциите. Това би било възможно най-рано след завършване на два цикъла от проверки на регистрираните одитори. Съгласно чл. 87 от ЗНФО (съответно чл. 87 от ЗНФОИСУ) одиторите на ПОИ подлежат на пълни инспекции най-малко веднъж на три години. При първия тригодишен период на инспекции в общия случай ще бъдат проверени повечето одитори с одити на ПОИ. Тогава ще бъдат отбелязани в доклада от инспекцията всички отрицателни констатации и ще бъдат дадени оценки и препоръки на одиторската практика по отношение ефективност и адекватност на СУК. Ако същите одиторски практики не попаднат за по-ранна инспекция на база рисков базиран подход, те ще бъдат проверени във втория тригодишен цикъл, когато реално ще може да бъде проследено дали и как качеството на одита се е повлияло от промените в системата за контрол на качеството на Комисията. Възможен измерител дали качеството на одитите се е повишило е изменението на броя отрицателни констатации при втората инспекция в сравнение с първата.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В заключителната част на дисертационния труд е представено обобщение на достигнатите изводи от изследванията. Посочено е, че съществуват аргументи в подкрепа на необходимостта от контрол върху качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори, както и такива, които оспорват полезността за обществото от този контрол. Контролът се усилва след настъпването на кризи, като отговор на необходимостта

от справяне с възникнали проблеми и предотвратяване на бъдещи рискове. Кризите се приемат различно от различните засегнати лица и сфери. Промените в изискванията за изпълнение на одитната дейност засяга: регистрираните одитори, одитираните предприятия, държавните институции, които са в тази сфера, и обществото, чийто интерес следва да бъде защитен. В дисертационния труд са разгледани тези нива и взаимодействието между тях, като обединяващата призма е системите за контрол върху качеството на одита и как чрез тези системи одитът носи добавена стойност – стойност, превишаваща тази, за която е платено да бъде извършена. Независимият финансов одит е функция на собствениците на предприятията и продуктът от одита, който е одиторският доклад, е адресиран до тях. Въпреки това, стойността от одита не се ограничава само към тези адресати. Косвено, той спомага за:

- подобряване на вътрешната контролна среда в одитираните предприятия и
- носи информация и на други¹⁷ потребители на финансовия отчет като например държавни институции, отговарящи за данъчните политики и събираемостта на данъците, банки и др.,

Резултатите от извършения контрол върху качеството на одита могат да бъдат обективно оценени само ако той е извършен адекватно. Само тогава може да се направи заключение дали заложените контролни процедури носят ефективност или не. Формалното отчитане на дейности за контрол не носят ползност за никоя от страните. Точно обратното – разходите по извършването му надвишават ползите от него. Когато научното изследване се ограничи до заключение за неефективност, без да се анализират причините, довели до тези резултати, тезата, че контролът не предоставя обществена полза, подлежи на оспорване.

В дисертационния труд са направени анализи и изследвания на:

- влиянието на качеството на одита за растежа на икономиката,
- рисковете от концентрация в пазара на одиторски услуги и представяне на реалното състояние на пазара в България,
- елементите от системата за управление на качеството в одиторските практики,

---

¹⁷ Бележка на автора: под „други“ потребители се разбира тези, които не са определени като основни от одитора и към които е насочено докладването.

- елементите от системата за гарантиране качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори, прилагана от държавния надзорен одитен орган,
- адекватността на изразените одиторски мнения върху годишните финансови отчети на предприятия, обявени в несъстоятелност, в периоди близо до датата на обявяване на несъстоятелността,
- адекватност на дадените оценки на качеството на професионалната дейност на одиторите по предходната точка.

Концентрацията на пазара за одиторски услуги, представена чрез коефициент на Джини и индекс на Херфиндал Хиршман, досега в България не е изследвана. Фактическото измерване на концентрацията е първа стъпка към анализ на рисковете, свързани с нея, както и последващото предприемане на действия за нейното регулиране.

При друго изследване, част от дисертацията, са получени нелогични резултати по отношение на липса на статистически значима връзка между констатации за непълноти и несъответствия в системата за управление на качеството в одиторските практики, установени при извършване на инспекции за гарантиране качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори от Комисията за публичен надзор над регистрираните одитори, и крайната оценка за качество на практиката. Направен е анализ на причините, водещи до нелогичните резултати, който показва слабости в методологията за извършване на инспекции. Приносът от изследването са предложените практически решения за промяна на методологията за извършване на инспекции от КПНРО, които реално да покажат важността на СУК за качеството на професионалната одиторска дейност. Предложено е към всяка констатация за пропуск или несъответствие с приложимите професионални стандарти в областите по изпълнение на одитите, попаднали в извадката на инспекционния екип за проверка, да бъде създадена съпътстваща констатация с оценка на взаимодействието на тези слабости в одита със СУК. За изпълнение на предложението е разработено дърво на решенията. Обективно оценената и ясно комуникираната с одиторската практика адекватност и ефективност на СУК може да допринесе за усъвършенстването ѝ, в резултат на което да се повиши и качеството на одитите.

Външната оценка на СУК стимулира подобряването ѝ, но преди всичко тя е вътрешна за одиторските практики – разработена от тях и прилагана от тях, следователно трябва да се

обърне внимание и на вътрешната мотивация за нейното подобряване. В дисертацията са направени препоръки към регистрираните одитори да разглеждат новата система за управление на качеството като частен случай на модела за вътрешен контрол COSO, с който те са достатъчно добре запознати, доколкото оценяват същия, прилаган в одит клиентите им. Това е различна гледна точка, която би могла да надгради задължителните изисквания на МСУК 1 и 2 и по този начин да повиши степента на сигурност целите на организацията да бъдат изпълнени, а именно последователно изпълнявани качествени ангажименти за одит. Изследване в дисертацията предлага ново концептуално разбиране на системата за управление на качеството (СУК) в одиторските практики като частен случай на модела за вътрешен контрол COSO, което допринася за по-доброто и цялостно възприемане на значението на разработване и прилагане на СУК.

Одиторите имат задължението да комуникират резултатите от извършения одит, включително използваната одитна методология и всички значими пропуски в системата за вътрешен финансов контрол и/или счетоводната система на одитираното предприятие. Това се осъществява чрез допълнителен доклад от одитора до одитния комитет на ПОИ. В дисертацията е анализиран риска за предоставяне на недостоверна информация от инспектираните одитори на инспекционните екипи на КПНРО, в резултат на което е дадено практическото предложение за изискване на документация от одитните комитети на ПОИ във връзка с независимия финансов одит, която да се предоставя директно на надзорния одитен орган.

Предложеният нов подход на работа е приложен от КПНРО. Въведено е изискването одитните комитети не само да отговорят на въпроси, свързани с допълнителния доклад на одитора, но и да приложат този доклад. Проследени са резултатите от въвеждането на предложението, които показват значителната промяна на отговорите на одитните комитети на ПОИ дали са получили допълнителния доклад от одитора, което доказва, че има положителен ефект от промяната в метода на работа на КПНРО. Неприлагане на този допълнителен доклад, изискван по закон, дава основание за предприемане на проверки от Комисията към дейността на одиторите, които не са изпълнили своите задължения.

Изследването предложи нови насоки за събиране и проверка на информация за целите на надзора на дейността на регистрираните одитори. Приносът от изследването е в практическото приложение на тези насоки за повишаване на надеждността на

информацията за целите на надзора, потвърждаване на реалността на комуникацията между одитния комитет и одитора, както и стимулиране на одитните комитети да изискват допълнителните доклади на одиторите в случаите, когато одиторите забавят тяхното предоставяне или умишлено, или неволно пропускат да ги изпратят.

Комисията е обективен и независим държавен орган, който се намира между обществото и регистрираните одитори. Чрез публичността на дадените оценки и наложените надзорни мерки носи стойност към издадените одиторски доклади. Одиторският доклад следва да се разглежда в едно с дадената оценка за качество на дейността на съответния одитор. Ниската оценка на качеството може да постави под съмнение адекватността на изразеното одиторско мнение или високата оценка на качеството да донесе допълнителна стойност, изразяваща се в увеличена сигурност за качеството на одиторското мнение. Това е въпрос от особено значение за инвеститорите, които могат да получат тази информация от сайта на държавната институция.

При анализа на специфичната нормативната уредба в КПНРО, регулираща изпълнението на инспекциите за гарантиране качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори, се откриха недостатъци, ограничаващи пълното представяне на резултатите от инспекциите. Въз основа на което е предложено всички констатации за пропуски и несъответствия, установени от инспекционните екипи, да бъдат включвани в доклада с резултатите от инспекцията. Този практически принос на изследването за конкретна промяна в нормативната уредба има потенциала да повлияе положително в дългосрочен план на качеството на одитите като стимулира одиторите да отстраняват констатациите с негативен характер. От друга страна, КПНРО ще получи сигурността, че са ѝ представени всички установени пропуски и несъответствия, за да може да приеме обективна крайна оценка за качеството на професионалната дейност на одиторската практика.

Публичната оценка, дадена от КПНРО на качеството професионалната дейност на регистрираните одитори при пълни инспекции, е информативна и полезна само ако е адекватна. За да се провери твърдението, че оценките, дадени от държавния надзорен орган, са адекватни е направен преглед и анализ на финансови отчети на одитирани дружества и одиторски доклади за това дали в периодите преди дружествата да престанат на бъдат действащи одиторите са оповестили рискове за това в одиторските си доклади.

Изследването установи, че издадените одиторски доклади съдържат необходимата информация за потребителите на финансовите отчети и дадените оценки от КПНРО са адекватни спрямо общодостъпната информация, която е анализирана.

Обществото е крайният потребител на независимия финансов одит и на резултатите от извършения контрол върху качеството на професионалната дейност на регистрираните одитори. Качественият одит носи стойност освен за преките потребители на резултатите от него, така и на други засегнати лица и институции, което се определя като „допълнителна“ стойност. Въпреки това, обществото не е с достатъчно разбиране за добавената стойност, която получава от тях, именно защото тя не е пряка, а е „принадена“. Дисертационният труд спомага за това осъзнаване на обществото от необходимостта и ползите от одита и неговото регулиране. Регистрираните одитори, предприятията, инвеститорите, кредиторите и всеки член на едно общество са част от икономическа, социална, екологична и морална системи, в които имат роля и към които носят отговорност. Действията на един от елементите в системата имат пряко или непряко въздействие към всички останали елементи. Колкото по-морално, осъзнато и съответно качествено всеки изпълнява своите отговорности, толкова по-високо ще бъде общото благосъстояние.

IV. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Дисертацията предлага ново концептуално разбиране на системата за управление на качеството (СУК) в одиторските практики като частен случай на модела за вътрешен контрол COSO, което допринася за по-доброто и цялостно възприемане на значението на разработване и прилагане на СУК.
2. Изследвана е концентрацията на пазара на одиторски услуги в контекста на необходимостта от текущо и адекватно наблюдение на пазара и потенциално възможно регулаторно въздействие.
3. Апробирана промяна в изискванията на КПНРО за докладване от страна на одитните комитети и отчетен положителен резултат в адекватността на докладваната информация.
4. Предложени практически решения за промяна на подхода, методологията и правилата за проверки от КПНРО.

V. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Адриана Атанасова, глава девета „Приложение на статистически измерители на пазарна концентрация“ от колективна монография „Пазарът на одиторски услуги в България“, издателски комплекс – УНСС, София, 2024 г., ISBN 978-619-232-816-0, стр. 124-138.
2. Адриана Атанасова, глава тринадесета „Области на въздействие от КПНРО на пазара на одиторски услуги“ от колективна монография „Пазарът на одиторски услуги в България“, издателски комплекс – УНСС, София, 2024 г., ISBN 978-619-232-816-0, стр. 212-236.
3. Красимир Йорданов, Адриана Атанасова „Влиянието на качеството на одита върху икономическия растеж“, сборник статии, представени на Национална научна конференция с международно участие 21 – 22 ноември 2022 г., София 2023 г., издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, ISBN 978-619-245-327-5, стр. 570-577.
4. Даниела Петрова, Адриана Атанасова „Изследване на пазара на одиторски услуги в България“, Научни трудове на УНСС (4) 2023, ИК – УНСС, ISSN 2534-8957, стр. 187-202.

VI. ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ

Декларирам, че дисертационният труд е изцяло авторски труд и при разработването му не са ползвани в нарушение на авторските им права чужди публикации и разработки. Спазила съм изискванията за авторско право по отношение на използваните източници и не съм използвала неправомерно чужди текстове, без да посоча техния автор и източник.

Резултатите и приносите от представените в дисертационния труд изследвания са оригинални и не са заимствани от чужди изследвания и публикации.

**UNIVERSITY OF NATIONAL AND
WORLD ECONOMY**

Faculty: "Finance and Accounting"

Department: "Financial Control"

ADRIANA ATANASOVA ATANASOVA

**THE ADDED VALUE FOR SOCIETY FROM INDEPENDENT FINANCIAL
AUDIT THROUGH THE QUALITY CONTROL SYSTEM**

ABSTRACT

OF A DISSERTATION
FOR AWARDING THE EDUCATIONAL AND
SCIENTIFIC DEGREE
“DOCTOR”

IN SCIENTIFIC SPECIALTY
"ACCOUNTING, CONTROL AND ANALYSIS
OF ECONOMIC ACTIVITY (FINANCIAL
CONTROL)"

Supervisor

Assoc. Prof. Dr. Krasimir Jordanov

Sofia

2024 г.

The dissertation titled "The Added Value for Society from the Independent Financial Audit through the Quality Control System" consists of approximately 200 pages, including an introduction, three chapters, a conclusion, and a bibliography. The exposition includes 27 tables, 4 figures, and 6 graphs. The bibliography contains 54 sources, of which 21 are in English.

The dissertation was discussed at a departmental meeting on 25.09.2024 and was forwarded by the Department of Financial Control at the Faculty of Finance and Accounting of the University of National and World Economy for defense before a scientific jury. The author of the dissertation is a part-time Ph.D. student at the Department of Financial Control, enrolled by Order No. 571/21.03.2019 of the Rector of the University of National and World Economy (UNWE).

The defense of the dissertation will take place at an open meeting of the scientific jury, appointed by the Rector's order, on 12.12.2024 at 2:00 PM in the "Scientific Councils" Hall (2032A) of the University of National and World Economy – Sofia (UNWE). The defense materials are available to interested parties in the "Scientific Councils and Competitions" department and in the library of UNWE – Sofia.

CONTENT

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE DISSERTATION	3
Relevance and Significance of the Dissertation Topic	3
Object and Subject of the Study	4
Objective of the Dissertation	4
Tasks of the Dissertation	5
Main Thesis and Hypotheses for Investigation	5
Methodology and Research Methods	6
Limitations of the Study	8
STRUCTURE AND CONTENT OF THE DISSERTATION	9
BRIEF SUMMARY OF THE DISSERTATION	12
REFERENCE TO THE CONTRIBUTIONS IN THE DISSERTATION	39
PUBLICATIONS ON THE DISSERTATION TOPIC	39
DECLARATION OF ORIGINALITY	40

I. GENERAL CHARACTERISTICS OF THE DISSERTATION

1. Relevance and Significance of the Dissertation Topic

The quality of the independent financial audit defines its significance. Without high quality, the independent financial audit cannot effectively fulfill its primary objective of meeting the needs of stakeholders by providing an expert assessment of the accuracy of companies' financial statements. For this reason, the study of audit quality, particularly the systems that ensure it, will always be significant.

Quality control systems assist in the comprehensive and effective application of professional standards for auditing. The system of quality management inherent in auditing practices not only fulfills its primary objective - ensuring consistently high-quality audit engagements, but also improves the efficiency of processes within the organization, which, in addition to its publicly significant professional role, operates as a private business.

In 2022, a significant transformation was introduced in the organization of internal quality control for audits. According to International Standards on Quality Management 1 and 2, the new system of quality management was required to be developed and implemented in audit firms by December 15, 2022, and it must be reviewed one year later. On the other hand, the external review of the adequacy and compliance of the new system of quality management with applicable professional standards can be conducted by the Commission for Public Oversight of Statutory Auditors as early as 2023, while how auditors review these systems will be assessed in 2024. The relevance of the dissertation topic is justified both by the challenges arising from the application of the new quality standards and by the need to adjust the work of the Commission for Public Oversight of Statutory Auditors. Additionally, the assurance of sustainability, as required by the Law on Independent Financial Audit and Assurance of Sustainability Act (title amended – State Gazette, issue 79 of September 17, 2024), also demands an effective quality control system. The trend is for corporate reporting to include both financial and non-financial information. As a result of the shift toward integrated reporting, it is natural to adopt an approach for integrated auditing as well. The non-financial parameters that need to be disclosed also have financial implications. Assurance on sustainability, at least in the initial years in Bulgaria, will be provided by registered financial auditors. That is, the presumption is that registered financial auditors have the competence to conduct this type of audit. This audit must be of high quality. If a registered

financial auditor lacks effective quality control systems regarding the financial audit, this will directly affect the quality of the expressed assurance on sustainability. Timely diagnosis of quality control systems related to independent financial audits allows for preventive measures for financial auditors, who will also become sustainability auditors.

An audit without quality provides no value, so the systems that evaluate and manage audit quality must be in a constant process of updating and improvement to remain adequate in the changing environment.

2. Object and Subject of the Study

The object of the study is quality management and assurance systems. The subject of the study is the characteristics of the internal system of quality management in auditing firms and the objectives of the quality assurance system for the professional activities of registered auditors, applied by the Commission of Public Oversight of Statutory Auditors.

3. Objective of the Dissertation

The objective of the independent financial audit, as defined in the special Law on Independent Financial Audit, is to increase the level of confidence among users of financial statements by expressing an audit opinion. A prerequisite for conducting the audit is the use by the management of the audited entity of an acceptable general financial reporting framework. Applicable financial reporting frameworks are:

- A specific financial reporting framework that governs reports for specific users, and
- A general financial reporting framework that governs general-purpose financial reports for a wide range of users.

General financial reporting frameworks clarify that, for the purpose of conducting the audit, the auditor determines the primary users of the financial information. The possible effect of misreporting on specific individual users, whose needs may vary significantly, is not considered. Nevertheless, audit results have a direct or indirect influence on these "other" users, who are part of society.

The aim of the dissertation is to explore the systems for quality control of audits and to analyze their relationship with the added value of independent financial audits, both for the primary users

of financial information - owners and investors, and for "other" users in the broadest sense, i.e., society as a whole.

4. Tasks of the Dissertation

The tasks of the dissertation are:

- A review of the essence of the quality control system and the system of quality management. An analysis of the differences and goals of the changes in the quality control standard to be applied by statutory auditors.
- A study of the system of quality management as a variant of the COSO internal control model.
- An examination of the adequacy of the evaluations provided by the Commission for Public Oversight of Statutory Auditors regarding the quality of the professional activities of statutory auditors, who audited companies declared insolvent shortly after the audit report date, through the analysis of financial statements of the sampled companies and the related audit reports.
- An investigation into the relationship between identified deficiencies and non-compliance in the System of quality management and the final quality rating of the professional activities of statutory auditors, as provided by the Commission.
- An analysis and stratification of deficiencies in the quality of the professional activities of statutory auditors, identified during scheduled inspections by the Commission.
- Identification of risks to audit quality arising from the concentration of the audit services market in Bulgaria. An investigation into the concentration of the audit services market in Bulgaria. A mechanism for regulating market concentration of audit services to ensure high-quality audits in Bulgaria.
- A presentation of potential improvements to the quality assurance system for the professional activities of statutory auditors, applied by the Commission for Public Oversight of Statutory Auditors.

5. Main Thesis and Hypotheses for Investigation

The thesis is that the added value for society from the independent financial audit results from audit quality, which is ensured by quality control systems.

H1: The system of quality management, as defined by applicable auditing standards, is a specific case of the COSO model.

H2: The quality assurance system for the professional activities of statutory auditors, applied during inspections by the Commission for Public Oversight of Statutory Auditors (CPOSA), provides a reasonable level of assurance that audits are performed with high quality, thus enhancing the significance of audit reports and the value they bring to society.

H3: There is a statistically significant relationship between deficiencies and non-compliance in the internally established quality control/system of quality management in audit practices and the final quality rating of the professional activities of statutory auditors, as assessed by the Commission for Public Oversight of Statutory Auditors.

H4: The concentration of the audit services market in Bulgaria may pose a risk to audit quality, potentially having a negative effect on the public interest.

6. Methodology and Research Methods

The methodology of the dissertation is based on the deductive approach, with the analysis starting from the general and final level of logic in the research—namely the economy and society—and progressing to the specific objects that add value at this final level through the lens of independent financial audits.

The defined levels, arranged in descending order of their comprehensiveness, are: the economy and society, the quality assurance system for the professional activities of statutory auditors, applied by the Commission for Public Oversight of Statutory Auditors, and the system of quality management in audit practices. According to Article 7, paragraph 2 of the Law on Independent Financial Audit (and, correspondingly, Article 7, paragraph 2 of the Law on Independent Financial Audit and Assurance of Sustainability Act), statutory auditors are natural persons and audit firms. If the term "audit firms" is used, it would limit the scope to such firms and exclude statutory auditors practicing as individuals. For this reason, the dissertation uses the term "audit practices," which allows for a comprehensive understanding of all methods of practicing the audit profession, including practicing as a freelance profession.

These defined levels interact with each other, with the fundamental element underlying the quality systems being the quality of the independent financial audit, as illustrated in Figure 1.

Figure 1: Levels of Research in the Dissertation

The system of quality management is both the subject of control by the CPOSA and a means of applying quality control over the audit at the internal level within the audit practice. Therefore, the system of quality management itself is analyzed, and its adequacy, as evaluated by the oversight body for statutory auditors, is examined.

The dissertation also provides an analysis and interpretation of results from the following methods applied at the respective research levels:

- Calculation of the Herfindahl-Hirschman Index: a study of market concentration;
- Calculation of the Gini coefficient and presentation of the Lorenz curve: analysis of the state of the audit services market and measurement of inequality among auditors;
- Execution of a statistical chi-square analysis: a statistical method for examining the significance of the relationship between two variables;
- Execution of a statistical multivariate regression analysis: a statistical method for investigating the relationship between three or more characteristics;
- Analysis of primary and secondary data: for the purposes of the dissertation, data provided by the Commission for Public Oversight of Statutory Auditors were primarily used, and they are presented in the respective chapters of the dissertation.

7. Limitations of the Study

In the introduction, it is stated that the financial reporting framework can be general or specific. For the purposes of the dissertation, the scope is limited to the independent financial audit of financial statements prepared under a general financial reporting framework. The legislation of Bulgaria and the European Union is in a dynamic process of constant change to meet the needs of society and the community. For this reason, the dissertation refers to the regulatory framework in force at the time of the study, as of January 11, 2024, which is also presented as a limitation. With the State Gazette issue 79 of September 17, 2024, the Law on Independent Financial Audit (LIFA) was amended. The title was supplemented, and the new title is "Law on Independent Financial Audit and Assurance of Sustainability Act" (LIFAASA). The references to LIFA in the dissertation have been reviewed for their compliance with LIFAAOS. The amendments and additions in LIFAAOS mainly relate to the regulation of assurance on sustainability, which is not the subject of the dissertation.

The empirical data for conducting the analyses and studies were provided by the Commission for Public Oversight of Statutory Auditors at various stages during the preparation of the dissertation. Due to the formal process of requesting information, some of the studies include data that were current at the time of their provision.

As a result of the analyses and conclusions made, recommendations are provided for improving the quality assurance system for the professional activities of statutory auditors, applied by the Commission for Public Oversight of Statutory Auditors. In order to confirm the benefits of the proposed changes, they need to be implemented, and their results measured in a subsequent period. A limitation is noted that, due to the limited duration of the Ph.D. program, it is not possible to track the effect of some of the proposed solutions, which is why some proposals remain in the trial stage and their final assessment is pending.

The requirements of ISQM 1, related to requirements concerning networks of firms or services provided by such networks, are specific and applicable only to a certain group of audit practices, and therefore are not included in the analysis. The comparison of SQM with COSO is limited only to the main and broadly applicable mandatory objectives related to audit quality. The specific limitations characteristic of the particular methods used are presented in the respective chapters of the dissertation.

II. STRUCTURE AND CONTENT OF THE DISSERTATION

The dissertation is structured into an introduction, three chapters with a conclusion for each presenting the results of the conducted studies, a final conclusion, and a bibliography. The structure of the dissertation is as follows:

INTRODUCTION

1. Relevance and Significance of the Dissertation Topic
2. Object and Subject of the Study
3. Object and Subject of the Study
4. Objective of the Dissertation
5. Tasks of the Dissertation
6. Main Thesis and Hypotheses for Investigation
7. Methodology and Research Methods
8. Limitations of the Study

CHAPTER 1: THE IMPACT OF INDEPENDENT FINANCIAL AUDIT QUALITY ON THE ECONOMY

- 1.1. Theoretical Foundations of Independent Financial Audit and Quality Control
- 1.2. The Impact of Audit Quality on the Economy
  - 1.2.1. Timely Reporting of Audit Results to Supervisory Authorities
  - 1.2.2. Risks Related to the Publication of Financial Statements, including Audit Reports
  - 1.2.3. Audit Opinions as an Economic Indicator
  - 1.2.4. Participants in Enhancing the Added Value from Independent Financial Audit
  - 1.2.5. The Role of Audit Committees in the Added Value for Society from Independent Financial Audit
  - 1.2.6. The Added Value of Auditing for Different Groups in Society
- 1.3. Concentration of the Audit Services Market as a Risk to Audit Quality
  - 1.3.1. Analysis of the Concentration of the Audit Services Market
  - 1.3.2. Regulation of Market Concentration for Audit Services

CHAPTER 2: THE QUALITY ASSURANCE SYSTEM OF STATUTORY AUDITORS' PROFESSIONAL ACTIVITIES IMPLEMENTED BY THE PUBLIC OVERSIGHT COMMISSION OF STATUTORY AUDITORS

2.1. THE QUALITY ASSURANCE SYSTEM OF STATUTORY AUDITORS' PROFESSIONAL ACTIVITIES IMPLEMENTED BY THE PUBLIC OVERSIGHT COMMISSION OF STATUTORY AUDITORS

2.1.1. Areas of impact of the Public Oversight Commission on the auditing services market

2.1.2. Conducting inspections to ensure the quality of professional activities for auditors of public interest entities (PIE) and non-PIE auditors

2.1.3. Pricing and control over the cost of auditing services

Auditing services market – insurance and pension sectors

2.1.4. Supervision of non-audit services and potential risks for the auditor and the Commission

2.1.5. Potential risks and possible solutions

2.2. STUDY ON THE EFFECTIVENESS OF THE CONTROL EXERCISED BY THE PUBLIC OVERSIGHT COMMISSION THROUGH ANALYSIS OF THE ADEQUACY OF ASSESSED QUALITY RATINGS FOR AUDITORS OF BANKRUPT COMPANIES

2.2.1. Types of audit opinions regarding the compliance with and disclosure of the going concern principle in financial statements

2.2.2. Methodology of the study

2.2.3. Limitations of the study

2.2.4. Results

2.2.5. Conclusion from the study

2.2.6. Recommendations for improving the transparency of the assessed quality ratings of statutory auditors' professional activities

CHAPTER 3: SYSTEM OF QUALITY MANAGEMENTIN AS A GUARANTEE FOR HIGH AUDIT QUALITY

3.1. THE SYSTEM OF QUALITY MANAGEMENTIN IN AUDIT FIRMS AS A SPECIFIC VARIANT OF THE COSO INTERNAL CONTROL SYSTEM

3.1.1. Key differences between the internal quality control system under ISQC 1 (repealed) and the system of quality management under ISQM 1

3.1.2. Comparison of COSO model principles with the requirements of ISQM 1

3.1.3. Added value for society from the first internal level of control in audit firms through the system of quality management

3.1.4. Conclusion from the study

3.2. THE IMPACT OF THE SYSTEM OF QUALITY MANAGEMENT ON THE FINAL ASSESSMENT OF THE QUALITY OF THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF THE STATUTORY AUDITOR

3.2.1. Study of the impact of identified gaps and discrepancies in the system of quality management on the final assessment of the quality of statutory auditors' professional activities through SPSS analysis

3.2.2. Chi-square analysis

3.2.3. Multiple regression

3.2.4. Review of inspection data and linking significant deficiencies in auditing practices to gaps in the system of quality management

3.2.5. Correlation between identified gaps and discrepancies in the system of quality management and the Commission's assessment of the quality of statutory auditors' professional activities

3.3. ANALYSIS OF OTHER SUPERVISORY BODIES' EXPERIENCE IN AUDITING SYSTEM OF QUALITY MANAGEMENT

3.4. RECOMMENDATIONS FOR IMPROVING THE QUALITY CONTROL SYSTEM FOR AUDITING ACTIVITIES IN THE PUBLIC OVERSIGHT COMMISSION

3.4.1. Classification of deficiencies and discrepancies and their correlation with the system of quality management

3.4.2. Changes to the Public Oversight Commission's methodology

3.5. CONCLUSION FROM THE STUDY

CONCLUSION OF THE DISSERTATION

REFERENCES

III. BRIEF SUMMARY OF THE DISSERTATION

1. CHAPTER ONE OF THE DISSERTATION: THE IMPACT OF THE QUALITY OF INDEPENDENT FINANCIAL AUDIT ON THE ECONOMY

In the first section of Chapter One, the theoretical foundations of independent financial audit and research on audit quality control are presented. A connection is made between studies by other authors and research related to the dissertation topic.

In the second section of Chapter One, the impact of the quality of independent financial audit, conducted in accordance with quality requirements, on the economy is presented. Users of financial statement information include shareholders, investors, creditors, public procurement authorities, job applicants, and others. Thus, the results of the audit affect decision-making both on a microeconomic level, aimed at improving and enhancing the economic welfare of companies, and on a macroeconomic level. On the one hand, the external auditor is appointed by the owners of the enterprises, and the product of their professional work is directed at them; on the other hand, this product also has a public nature.

In the case of mandatory audits of companies that are not of public interest, there remains the risk that the auditor's opinion may not reach the general public. There is a delay in processing the submitted annual financial statements in the Commercial Register. There is a legal requirement for the publication of annual financial statements along with the audit report in the Commercial Register, and this responsibility lies with the audited company. If the audit report could harm the company's reputation and business activities, it may be more acceptable for the owners to bear the administrative penalties for non-publication rather than suffering moral and/or material losses. The auditor reasonably confirms the reported and published data in the financial statements of audited companies, which directly relate to the state budget—revenue and expenditure. These, in turn, are connected to the valuation and existence of tangible fixed assets, inventories, cash, and other financial reporting items. The state requires independent financial audits but does not adequately and effectively process this information. Timely and reliable information from companies, including those conducting independent financial audits, assists in an appropriate macroeconomic response.

Audit opinions can serve as an economic indicator. During economic crises, companies are expected to react, and auditors are expected to provide feedback to the public on the companies' condition.

The interaction between auditors, the Institute of Certified Public Accountants (ICPA), the Public Oversight Commission of Statutory Auditors, companies, and society as a whole reinforces and increases the added value effect of the interrelationship between any two components. Audit clients operate in the current macroeconomic environment, evaluating several factors such as unemployment and inflation, which impact their internal control systems on a microeconomic level. Auditors express opinions and provide assessments of financial statements, improving the internal control environment by discussing significant weaknesses. The Commission supports the improvement of audit effectiveness through oversight. The ICPA develops audit methodologies, conducts training and exams, and assists auditors in building their internal systems. Through the principle of transparency, the Commission helps inform the public about the quality of audit over financial reporting.

Effective communication between the independent financial auditor and audit committees in public interest entities also adds value to society. The Commission can oversee and assess the effectiveness of this communication by collecting and analyzing data from both sides—the auditor and the audit committee. If the weaknesses identified by the auditor in internal control or other business risks to the audit client are adequately addressed by the audit committee, it can take actions and propose solutions to mitigate the weaknesses and respond to the risks.

Statutory auditors are not allowed to participate in the development of the policies and procedures of their audit clients. However, the audit's evaluative function provides reliable feedback to public interest entities on the effectiveness of these policies and procedures through the additional report that the auditor prepares and communicates with the audit committee. Improving processes within companies cannot be done by the statutory auditor due to the inherent limitations in this professional activity, including the requirement to adhere to fundamental ethical principles and maintain independence. The audit committee serves as the link between the auditor and the company's management. The audit committee has the opportunity to present recommendations and proposals concerning the financial reporting process based on the information received in the additional audit report.

The additional report provided by the statutory auditor to the audit committee can help enhance the internal effectiveness of policies and procedures related to financial reporting. This adds value to society by improving the quality of the information received from financial statements.

In 2023, the Commission changed its approach regarding the annual activity report submitted by audit committees. In addition to answering whether the additional report under Article 60 of the Law on Independent Financial Audit (or Article 60 of the Law on Independent Financial Audit and Assurance of Sustainability Act) was received and discussed, the Commission now also requires the submission of the report itself. For the Commission, this provides additional assurance that the communication was actually carried out and that the information provided is the same as that received by the audit committees—that is, it was not altered, and discrepancies were not removed during the period from the completion of the audit to the Commission's inspection. By applying this audit approach, requiring confirmations and documents from third parties directly to the Commission, the reliability of the information is increased.

The effect of the change, made based on discussions with the Commission in connection with the dissertation's results, was examined. The submitted annual reports on the activities of the audit committees showed an increase in the number of "no" responses by 8.2% to the question of whether the additional report was provided and by 6.4% to the question of whether it was discussed. The two questions are related, and their comparable change with a similar growth rate increases the reliability of the responses provided by the audit committees and proves the positive effect of the change implemented by the Commission by requiring proof of the submission of the additional report.

By requiring evidence from the Commission of the additional report's submission, the possibility of fictitious and false answers to questions related to it is reduced. If it was previously possible to provide a "yes" answer, now this answer must be confirmed with supporting documents. In this way, the Commission encourages the audit committee to request the additional report if it has not been received. This method by the Commission increases the added value of independent financial audits for the audited company itself by indirectly increasing the likelihood that significant internal control weaknesses identified by the statutory auditor will actually be communicated and actions taken to address them. Improving internal control effectiveness helps improve processes within companies, i.e., the microeconomic environment. Stable companies

allow for the stability and development of jobs and profit maximization, leading to higher tax revenues for the budget, which is in the public's interest.

In the third section of Chapter One, the risk of market concentration in auditing services is presented. Market concentration can lead to a risk of poor audit quality. The factors leading to this risk are impaired independence and objectivity. These factors should be considered both in terms of continuous audit periods for a given company and as the market share of a single audit practice in a particular economic segment. There is a possibility where deficiencies in audit system of quality management in audit practices, particularly audit methodologies, may negatively affect the quality of audits of a significant portion of the market segment where concentration is observed. Systemic shortcomings in auditing practices in a concentrated market segment can lead to an economic crisis as a result of audit risk, i.e., issuing an inadequate audit opinion.

Another possibility that creates a risk to audit quality is excessive diversification in the auditing services market. The use of multiple different audit methodologies in auditing the same market segment should not negatively impact audit quality, but this is only true if they are adequately developed based on international auditing standards. In audit practices that are individually practicing statutory auditors and are not part of international audit networks, there is a risk of insufficient and/or poor-quality resources to reasonably guarantee the performance of an effective audit, particularly of large and complex companies.

These two risks can negatively affect the public interest, which is why research is being conducted on the market concentration of auditing services for independent financial audits by market segments of audit clients. The goal is to analyze the state of the audit market in Bulgaria and propose a model for a response by the Public Oversight Commission in case a risk to audit quality is identified, to protect the public interest.

Indicators for concentration - the Gini coefficient and the Herfindahl-Hirschman index, are calculated. Graphs with Lorenz curves for 2021 and 2022 are presented. It can reasonably be assumed that data were obtained for all participants in the audit market who provide professional services. This allows the calculation of the Gini coefficient to analyze the state of the auditing services market and measure inequality between auditors, which is directly related to the study of the degree of concentration in the provision of audit services in Bulgaria. The term "audit practice" means that the data is organized at the level of statutory auditor and audit firm, as recorded in the register of statutory auditors. When a statutory auditor carries out their professional activities as

an individual and through participation in an audit firm, even though the person is the same, the commitments are reported differently and at the audit practice level. In this case, the person would appear twice in the study. It should be considered that this peculiarity could affect the numerical value of the Gini coefficient. Legal provisions require a statutory auditor to practice the audit profession by participating in no more than one commercial company and/or audit firm. This allows professional activity to be conducted through participation in one commercial company, one audit firm, through employment and civil contracts, and as a freelance profession. The legal interpretation of "participation" implies a property relationship, i.e., partnership. The Labor Code defines minimum daily and weekly rest periods, which would limit the number of employment contracts a statutory auditor can hold. This means there could be some deviation in the calculated Gini coefficient based on the different structuring of input data for its calculation, but it would vary within reasonable limits, considering:

- Regulatory restrictions on the number of participations of the auditor;
- Legal restrictions on the conclusion of employment contracts;
- Time restrictions for performing audits and other activities subject to analysis for adequacy by the auditors' supervisory body.

The Gini coefficient ranges between 0 and 1. The lowest value would indicate a uniformly distributed market, while the maximum value would signify a monopoly. Values above 0 measure the degree of market concentration. The data on audit revenue is stratified into specific intervals for each group and arranged in ascending order based on income for each group. Only five audit practices receive nearly 43% of the total audit revenue. Nevertheless, the Gini coefficient for 2021 and 2022 stands at 0.2, indicating no significant concentration.

Due to the lack of information on revenue by client, the Herfindahl-Hirschman index is calculated based on the number of participants in the audit services market. If the calculation basis is changed to revenue, the results may differ with different interpretations and conclusions about market concentration.

It can reasonably be assumed that the data in the analysis represent the entire mandatory audit market, in terms of the units providing audit services and audit clients. Joint audits are included as two commitments. A letter of engagement and/or service contract is signed for them under the Obligations and Contracts Act by both joint auditors.

The Herfindahl-Hirschman index for the auditing services market is defined as the sum of the squares of the relative shares of all firms in the market. In this analysis, "firms" refer to audit practices. The calculations are based on the mandatory audit market as a whole and by sectors for auditing public interest entities and non-public interest entities. The division is necessary due to the different specifics of the two markets.

Audit entities in the financial sector carry greater specificity due to:

- Their limited number;
- The particularities of the market in which they operate, including the applicable regulatory framework for the audit client entity;
- The criteria for selecting an auditor and their approval by the supervisory authority of the audit client entity;
- They are of higher interest and consequently pose an economic risk to society due to the nature of their activities—banks, insurers, and pension providers.

Therefore, for the supervisory authority of statutory auditors to take appropriate action, it must identify the concentration of audits, including by sectors of audit clients.

The Herfindahl-Hirschman Index measures the concentration of audit practices by sectors of audit clients. The market share of each audit practice in the client sector, squared and summed, gives the Herfindahl-Hirschman Index for the mandatory audit market in the sectors listed in Tables 7 and 8. The index ranges from 0 to 10,000, with lower values indicating less concentration and higher values indicating greater concentration—a score of 10,000 would signify a monopoly. The basis for the calculation is the number of mandatory audits.

The data for the analysis were taken from the annual unified reports of auditors submitted to the Institute of Certified Public Accountants. To ensure maximum objectivity in the analysis, the declared sectors of the audit clients by the auditors were not altered. Tables in the dissertation also indicate the number of companies subject to audit in each sector. A low number of audit entities in a given category means the selection of a single auditor for all companies. The low number (<5) of entities subject to audit and the characteristics of the sector do not allow for a clear definition of the market as either a monopoly or an oligopoly, nor an assessment of the audit quality risk in the sector. Maximum index values in such cases indicate that only one auditor was selected for the entire sector. To make a proper interpretation of the index, the audit services market in the specific sector must not be too limited. If there is only one audit entity, more than one auditor

cannot be selected, which means 100% concentration in the segment, but in practice, this does not characterize the audit market for that sector. Regardless of who the auditor is, the index will show maximum values each year. A similar situation occurs with a limited number of companies in a given sector that are under common ultimate management. For example, the Bulgarian State Railways Holding and its subsidiaries total five entities, for which one auditor was selected. Choosing one auditor for the group is logical due to the higher efficiency for audit clients. The group auditor collects sufficient and appropriate audit evidence at the individual audit level for the components, and the time invested in auditing the parent company and consolidation will be less than if different auditors were involved, requiring additional audit procedures. Audit time and cost are directly related, so choosing one auditor for all companies is more cost-effective for audit clients. This choice, without considering the risks of selecting only one auditor, implies a high Herfindahl-Hirschman Index for the sector.

The opposite extreme is the large number of companies subject to audit in a given sector. One or a few auditors would not be able to meet the audit needs of a high number of clients seeking services. In such a case, the index logically shows very low values.

Sectors with a relatively limited but not excessively constrained audit market allow for a reasonable interpretation of the index.

If the Herfindahl-Hirschman Index (HHI) takes a value between $0 < \text{HHI} < 1000$, the level of market concentration is low (high competition); if the value is between $1000 < \text{HHI} < 1800$, the level of market concentration is considered moderate (medium competition); and if the value is between $1800 < \text{HHI} < 10000$, it is interpreted as high (low competition).

According to the calculated Herfindahl-Hirschman Index in the audit sector "Commercial companies whose main activity is to import, transport, distribute, or transit natural gas and which are classified as large enterprises under this law," the concentration is high with low competition. Given the above considerations and only 9 companies subject to audit in 2021 and 6 in 2022, the conclusion about this market segment could be questioned.

For the sectors "Insurers and Reinsurers" and "Pension Insurance Companies and the Funds Managed by Them," the indices for both years under review are borderline in relation to the values mentioned for analysis, and these market segments can be interpreted as areas of high concentration and moderate competition.

The reaction of the supervisory authority overseeing the activities of statutory auditors concerning the regulation of market concentration in audit services through the introduction of certain mechanisms to reduce it should depend on the risk assessment for society, including social and economic risks. Possible mechanisms include:

- **Institutional:** Increasing the frequency of inspections to ensure the quality of statutory auditors' professional activities;
- **Inter-institutional:** Implementing changes in the criteria for selecting auditors and coordinating the choice of auditors in sectors where this is feasible;
- **Legislative:** Changing the rotation period for auditors.

An important aspect is the timing of their introduction to achieve the most positive effect. The market may self-regulate in the short term. For example, companies may make internal decisions to change auditors for various reasons. Entering a new audit sector requires additional resources and time for analysis of the company, its environment, and all accompanying specifics arising from its activities, i.e., the sector. Over-regulation too early may deteriorate audit quality and hinder the development of auditors' competencies and knowledge. A quick change of auditor carries as much audit quality risk as retaining one for too long.

From the analysis of the state of the audit services market, it can be concluded that there is currently no significant concentration in Bulgaria that would require the introduction of new or changes to existing mechanisms for selecting auditors. However, ongoing and adequate market monitoring allows timely reactions to limit risks to society.

2. CHAPTER TWO OF THE DISSERTATION. THE SYSTEM FOR ENSURING THE QUALITY OF PROFESSIONAL ACTIVITIES OF STATUTORY AUDITORS, APPLIED BY THE PUBLIC OVERSIGHT COMMISSION ON STATUTORY AUDITORS.

The first section of Chapter Two presents the system for ensuring the quality of the professional activities of statutory auditors, applied by the Public Oversight Commission on Statutory Auditors. A market research on audit services in the insurance and reinsurance sector was conducted by the author. The information used for the analysis is publicly available. A comprehensive list of participants in the relevant market is accessible on the website of the supervisory body for the insurance and reinsurance sector – the Financial Supervision

Commission. The study covers a seven-year period, from 2014 to 2020, inclusive, thus encompassing two phases: one before the introduction of joint audits in these sectors and the other after changes to the Law on Independent Financial Audit. According to the definition, joint audit is a mandatory financial audit engagement where two or more statutory auditors—either individuals or audit firms—share the responsibility for auditing a company's financial report, issuing a joint audit report, and bearing joint liability for the expressed audit opinion.

During the period from 2014 to 2016, only eight audit firms held 100% of the audit services market in the insurance sector. In comparison, after the legislative change, the number of audit firms grew to thirteen between 2017 and 2020, marking a 63% increase in market participants. Five companies exited the market, while ten new ones entered. The legal requirements for auditor rotation and the introduction of joint audits significantly impacted the audit services market, reducing the risk of oligopoly formation.

There is a noticeable preference for audit firms over services provided by individual statutory auditors, along with repeated selection of the same firms in subsequent periods. The analysis suggests that auditor selection is also influenced by experience within the sector. Initial market entry may be minor, but the firm's market share typically increases in the following period. Legislative changes related to rotation have led to the withdrawal of some auditors. The impact of these changes on sector continuity after the full rotation cycle in 2020 remains to be seen, including the informal role of the "first" auditor in the selection of a second auditor for joint audits.

In its annual report, the Public Oversight Commission publishes data on revenues from audit services. The 2020 report, available on the Commission's website, shows that statutory auditors earned around 19 million BGN from audit services for public-interest entities, with approximately 8 million BGN or 42% of this being generated by the "Big Four" firms. While this percentage is substantial, it is significantly lower than the EU average, meaning the risk of market oligopoly in Bulgaria is low.

In the second section of Chapter Two, potential risks for statutory auditors and the audit supervisory body are discussed:

- Provision of non-audit services to clients that are not public-interest entities (PIEs): Legislative differences exist between audit requirements for PIEs and non-PIEs. Article 64 of the Law on Independent Financial Audit (and corresponding article of the Law on Independent Financial Audit and Assurance of Sustainability Act) concerning prohibited

services applies only to PIEs. This raises the question of whether an audit firm can directly or indirectly provide non-audit services to a non-PIE that it also audits. There is no explicit legal prohibition; there are only conditions that must be observed. The Code of Ethics for Professional Accountants specifies that accounting services encompass a wide range, including payroll services. The firm, or a firm within its network, should not provide accounting services to a non-PIE audit client unless these services are routine or mechanical, and the firm addresses the threats created by such services. In practice, a statutory auditor may simultaneously audit a non-PIE and provide other services, provided they avoid reviewing their own work and maintain fundamental principles of objectivity and independence. In such cases, non-audit services, particularly payroll services, could represent a significant income source for the auditor. This poses a risk of market distortion through price redistribution between audit and other services. From the client's perspective, the total amount paid for all services is what matters. Formally, the auditor could allocate fees to comply with legal requirements, potentially overpricing non-audit services and underpricing audit fees. Reporting requirements to the Public Oversight Commission only apply to audit fees, leaving other services unregulated, unanalyzed, and unchecked. Another possibility is for the auditor to offer these services through other companies (which are not audit firms). Currently, no legal requirement mandates the disclosure of this information, and its provision could be refused as unlawful or beyond the scope of oversight by the Public Oversight Commission.

- Public disclosure of evaluations of audit practices: A tool for quality control and a stimulus for improvement: The Commission has delegated quality control functions for auditors who do not audit PIEs, as allowed by law. Evaluations resulting from full inspections are made public and disclosed in the auditors' profiles in the Commission's online register. Although some entities are not PIEs, they pose high public risks—social, tax-related, and economic risks—both regionally and to the national budget. This necessitates the public disclosure of the evaluation of an auditor's professional performance as an indicator of audit quality. When supervisory measures are imposed, and a low grade is given during a full inspection, a wide range of users of this information can associate the audit opinions with the adequacy of the auditor's work. Even if the audit opinion is unmodified, without paragraphs emphasizing matters of significant uncertainty or the going concern

assumption, a published grade of "B" or "C" for the auditor's practice could lead stakeholders to question the validity of the audit opinion.

- Comparability of quality assessments of statutory auditors: A risk arises from the incomparability of quality assessments due to differences in the objects of inspection and the methodologies applied by the Institute of Certified Public Accountants (IDEC) and the Public Oversight Commission, potentially misleading stakeholders like investors, regulators, or potential audit clients. Splitting the objects of inspection solely between PIE auditors and non-PIE auditors, with the assumption that PIEs require a broader audit scope and more regulatory requirements for disclosures, reports, and filings, does not account for the possibility that a non-PIE might have a more complex structure and greater significance for the economy. For example, a PIE that is a publicly listed company without an active market and minimal operations, as measured by its annual revenues, is less risky and requires fewer audit procedures than a non-PIE, which is a large manufacturing entity, categorized by the Accounting Act, conducting international business activities and providing income for a significant part of a given region in Bulgaria. The presumption that audit engagements for non-PIEs are lower risk for society can be challenged. Therefore, establishing a common framework for quality assessment will help avoid ambiguities and erroneous conclusions about audit quality.
- Adequacy of time and human resources and audit fees: The adequacy of time resources and fees are interlinked and should be considered together in a comprehensive risk assessment of audit quality. A gap in the Commission's methodology is that available time is calculated based on the calendar year without considering the completion date of audit engagements or the auditor's involvement in other activities.

The conclusions of the inspection team regarding the adequacy of the statutory auditor's time and human resources may be tied to the quality of the engagements performed. This allows for a comprehensive assessment of the cause-and-effect relationship between the quality of engagements and available resources. For instance, deficiencies in audit execution, particularly if they relate to a specific audit theme, could be due to insufficient experience or competence, necessitating external training or the hiring of experts. Similarly, audit quality deficiencies could stem from insufficient available time. If auditors are pressured to meet deadlines, this could prevent them from giving sufficient attention to high-risk audit areas.

In the second section of Chapter Two, an analysis is conducted on the adequacy of the Public Oversight Commission's evaluations of auditors' professional performance regarding companies declared bankrupt. This study examines the added value of the oversight exercised by the Commission by reviewing companies declared bankrupt and their last issued and published audit reports in the Commercial Register. The final evaluations of professional quality from the Commission or IDEC for the statutory auditors are linked to the adequacy of the issued audit reports, particularly whether the auditor raised concerns about the applicability of the going concern assumption.

An auditor can notify through their report of the risk that a company may cease to be a going concern before the risk materializes—bankruptcy or liquidation. The preventive nature of such crucial information reflects the added value auditors bring to society, achieved through properly executed procedures, and overseen by the Commission during its inspections.

The quality assessments of the professional activity of audit practices A and B do not indicate systemic and significant shortcomings or inconsistencies that would call into question the adequacy of the audit opinion. This is also confirmed by the review of audit reports, which have adequately and timely pointed out the risk that the enterprises may not continue as a "going concern" in the next reporting period. Auditors have added value to the users of the enterprises' financial statements through their adequate audit opinions. The quality assessment of the professional activity of the auditors, given by the CPOSA (Commission for Public Oversight of Statutory Auditors) and IDES (Institute of Certified Public Accountants in Bulgaria), confirms the high quality of audits, i.e., this assessment can indirectly be determined as adequate as well. The added value to society is twofold: first, through quality audits, and second, through the audit quality assurance system applied by CPOSA and IDES.

As a result of the research, an area for potential improvement has been identified. It is recommended to add, in the register under Article 20 of the Law on Independent Financial Audit and Assurance of Sustainability Act (LIFAASA), the option to search for the current status of a statutory auditor as of a specific date. As of the date of the study (December 2023), for certain statutory auditors and audit firms, no information is displayed when searching by registration number. Subsequent research revealed that the statutory auditors/audit firms have been destatutory. However, to increase public awareness, it would be applicable to allow the search for historical information, including the quality assessment of the professional activity. The fact that an audit

practice has been destatutory does not negate the completed audits, and users might want to inquire whether the quality of the practice was high or not, and from there, assess whether the conducted audits deliver the sought-added value. A lower assessment of the quality of professional audit activity carries a higher risk of an inappropriate audit opinion being expressed.

Through the proposal to create an option for obtaining historical information, society can be informed about the quality assessments of the professional activity of statutory auditors, given in previous periods, allowing for tracking of whether there is improvement, deterioration, consistency, or fluctuation in the quality of the audit service.

3. CHAPTER THREE OF THE DISSERTATION. SYSTEM OF QUALITY MANAGEMENT IN AUDIT PRACTICES AS A GUARANTEE FOR HIGH AUDIT QUALITY.

In the first section of Chapter Three, the system of quality management in audit firms is presented as a specific variant of the COSO internal control system. Quality systems in audit practices represent the first level of creating added value from the audit, forming simultaneously a foundation for building a quality audit, the product of which is publicly available in mandatory audits. The added value for society is not from the publicity of audit reports, but from their adequacy, as a result of the quality of the performed audit. There is always audit risk due to the nature of how the audit occurs in accordance with regulatory provisions. However, this audit risk can be managed and reduced through adequate construction and effective application of system of quality management in audit practices. Therefore, the more adequate the quality system and the more effectively it is applied in audit practices, the higher the added value to society from the expressed audit opinion. It should be noted, and explained in the exposition, the difference between the internal control systems over quality as per International Standard on Quality Control 1 and the system of quality management as per International Standards on Quality Management 1 and 2 (ISQM 1 and 2). ISQM 1 and 2 replace the application of ISQC 1 (repealed) with the aim of a key change in the way quality systems are built in audit practices and introducing a management process that includes identifying, evaluating, and responding to risks in companies. Here, the main circumstance is defined that each audit activity is performed through a specific commercial legal form. Whether the professional activity is carried out through an audit firm, a commercial company, a free profession, or a sole trader, it is applicable that it is an organization where there is

a control environment, risk assessment, control activities, information and communication, and process monitoring. These are also the components of the internal control system according to the COSO model. The question being examined is whether and to what extent the systems of both models of ISQM 1 and 2 and COSO overlap and whether SQM is a specific case of the internal control system COSO. Proving this semantic connection and possible comparability is directed towards statutory auditors and individuals responsible for building the SQM. Specialization in the field of accounting and auditing for statutory auditors may be more pronounced than the skills to manage a business model, human resources, build information channels for timely and quality communication, etc. COSO could provide more detailed guidance through its reference points in the areas risky for audit quality. The purpose of this study is to present COSO as a helpful and complementary model for building internal control in audit practices, which brings its utility specifically to statutory auditors for building a better SQM. Higher audit quality means higher added value to society. The use of the term quality system is intended to apply in the sense of both standards. In ISQC 1 (repealed), the term is quality control system, while in ISQM 1 it is a system of quality management. i.e., the importance of the change in standards lies in the essence of the principles of control and management, which significantly differ in meaning. Control is any action taken by management, the board, or other parties to manage risk and to ensure a reasonable level of assurance that the organization's objectives will be achieved. Risk management in an enterprise is a process designed to identify potential events that may impact the enterprise and manage the risk to ensure a reasonable level of assurance that the organization's objectives will be achieved. i.e., control is an action that aids risk management, while management is a process that includes the control element, but not only. ISQM 1 requires firms to move from policies and procedures that address individual elements (ISQC 1 (repealed)) to an integrated approach to quality management that considers the system as a whole. Key changes include:

- A more active and adaptable approach to quality management, focused on achieving quality objectives by identifying risks to these objectives and responding to the risks.
- Enhanced requirements for addressing overall management and leadership, including strengthened responsibilities of management.

- Enhanced requirements for modernizing the standard and reflecting factors affecting the corporate environment, including requirements for addressing technologies, networks, as well as the use of external service providers.
- New requirements addressing information and communications, including communications with external parties.
- Strengthened requirements for ongoing monitoring and remediation of deficiencies to promote more active ongoing monitoring of the SQM as a whole, as well as effective and timely remediation of deficiencies. A focus of Chapter Three is the presentation of each mandatory objective related to quality according to the requirements of ISQM 1 to a specific principle and reference point in the COSO model. In this way, the connection between the two systems is confirmed. As stated in the quality management standard itself, the system of quality management does not function in a linear manner, which means that we should not assume a clear delineation of elements from the components of ISQM and their unambiguous distribution to a specific reference point towards a principle of the COSO component. It is a matter of interpretation whether the mandatory objectives related to quality establish policies and procedures, their documentation, or the specific actions to be performed. This also determines to which COSO component they will be equated. The goal of the study is not to definitively determine the objectives related to quality from ISQM to COSO, but to show and prove the connection between the two models and the possible enhancement of ISQM 1 through COSO. The table below presents a comparison of components between the two models, which comparison is more detailed in the subsequent sections of the chapter.

Components of COSO	Components of ISQM 1 & 2
Control Environment	<p>The control environment is imperatively and externally set by the audit firm (IESBA, ISA, ISQM, LIFA/LIFAASA and other European regulatory acts).</p> <p>Components from ISQM 1:</p> <ul style="list-style-type: none"> - "overall management and leadership"; - "resources".

Risk Assessment	<p>Components of ISQM 1:</p> <ul style="list-style-type: none"> - "the firm's risk assessment process"; - "acceptance and continuance of client relationships and specific engagements"; - "engagement performance"; - "overall management and leadership" (a quality objective related to the need for resources); - "applicable ethical requirements".
Control Activities	<ul style="list-style-type: none"> - "specifically identified responses" in paragraph 34 of ISQM 1; - Component of SQM: process of ongoing monitoring and remediation of deficiencies, ISQM 1; - ISQM 2 "Engagement Quality Reviews".
Information and Communication	<p>Components:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Information and Communication; - "engagement performance", including documentation.
Monitoring Activities	<ul style="list-style-type: none"> - process of ongoing monitoring and remediation of deficiencies or ISQM 1; - ISQM 2 "Engagement Quality Reviews".

Source: Author's analysis of ISQM 1 and COSO.

The System of quality management (SQM) in audit firms represents the first internal level of quality control within the audit practice, and thus can be viewed as a specific case of the integrated COSO internal control framework. The SQM serves as a framework for internal control with an externally imposed imperative to consistently perform high-quality audit engagements. The regulatory-defined methodology for internal control in audit firms enhances public trust in the audit, due to its focus on quality.

In ISQM 1, there are mandatory control activities, irrespective of the risk assessment made in the audit practice, to ensure with reasonable assurance that the quality objective of the audit will be met. At a national level, through the development by the Institute of Certified Public Accountants and approval by the Public Oversight Commission of guidelines for developing and applying the SQM in audit practices, a process for enhancing the SQM for the purposes of the

Bulgarian audit services market can begin. The guidelines could be related to the most frequently identified violations during inspections to ensure the quality of the professional activity of statutory auditors. Through this mechanism of additional external influence on audit quality, it is presumed that the overall level of the internal quality control system in audit practices will improve, resulting in society receiving a higher quality audit service. This is an area for further research after accumulating empirical data from inspections conducted by the Public Oversight Commission and the Institute, which include assessing the adequacy of the SQM.

In the second point of Chapter Three, the influence of the system of quality management on the final assessment of the quality of the professional activity of the statutory auditor is examined. The system of quality management is the first internal level of quality control for the independent financial audit for the auditor. However, this system is also subject to external independent and objective assessment. This assessment is part of the scope of inspections to ensure the quality of the professional activity of statutory auditors, which are performed by the Public Oversight Commission and the Institute of Certified Public Accountants. Presumably, since the adequacy assessment of the SQM is within the scope of the inspections, this means it also influences the overall quality rating of the professional activity of the statutory auditors, which is given during full inspections.

The study aims to measure and establish the degree of influence of the deficiencies and non-conformities of the SQM on the overall quality of the professional audit activity and to provide a mechanism for the Public Oversight Commission to improve the quality of audits by encouraging the improvement of the SQM of statutory auditors. That is, an external stimulus for improving the internal mechanisms that guarantee quality.

The results of the applied Chi-square analysis show that there is no statistically significant relationship between the professional activity ratings "A", "B", and "C" of statutory auditors and the identified deficiencies and non-conformities in the SQC/SQM, which is illogical. No results can be derived for rating "D" due to the insufficient number of audit practices with this rating. The adequacy check of the SQC/SQM applied by the statutory auditor is within the scope of full inspections conducted by the Public Oversight Commission, and if the conclusion is that there is no statistically significant relationship between identified deficiencies and non-conformities in the SQC/SQM and the final rating of the professional activity, this means that the negative findings in this area do not affect the quality of the audit practice. Since the adequacy check of the SQC/SQM

is a separate element in the system for ensuring the quality of the professional activity of statutory auditors, then there should be a dependency and reflection in the final result of the inspection, even if the dependency is weak.

To confirm the conclusions, multiple regression analysis was also used. Multiple regression is a statistical method for examining the dependency between three or more characteristics. The hypothesis is that the rating of the professional activity of the statutory auditor depends on the following factorial variables:

1. significant findings of deficiencies and non-conformities in the audited audit practice in the area of statutory financial information;
2. significant findings of deficiencies and non-conformities in the audited audit practice in the area of audit performance;
3. significant findings of deficiencies and non-conformities in the audited audit practice in the area of SQC/SQM, assuming that for each significant deficiency/non-conformity in the audit practice, the inspection teams have created separate significant findings. The analysis includes data on the number of findings made in the three listed areas. The result variables are:
4. rating of the professional activity of the statutory auditor "A" - the professional activity of the statutory auditor is in compliance with the essential aspects of the requirements of the auditing standards and legal requirements, without necessitating immediate improvements to the audit practice.
5. rating of the professional activity of the statutory auditor "B" – in the professional activity of the statutory auditor, there are individual deficiencies and non-conformities with respect to the essential aspects of the requirements of the auditing standards and legal requirements, necessitating partial improvements to the audit practice.
6. rating of the professional activity of the statutory auditor "C" – in the professional activity of the statutory auditor, there are systemic deficiencies and non-conformities with respect to the essential aspects of the requirements of the auditing standards and legal requirements, necessitating comprehensive improvements to the audit practice.
7. rating of the professional activity of the statutory auditor "D" – the professional activity of the statutory auditor is not in compliance with the essential aspects of the requirements of the auditing standards and legal requirements, calling into question the continuation of the

activity. For the application of regression analysis, it is a condition to have quantitative variables. Consequently, the result variable is transformed from an ordinal scale to a nominal one, using "dummy coding" in SPSS. The results show that, all else being equal, significant deficiencies and non-conformities in the SQC/SQM have a statistically significant effect only at rating "A" and "D", confirming the conclusions and the illogical result from the Chi-square analysis.

After reviewing the significant findings created during the full inspections conducted in the period 2021 – 2023 for ensuring the quality of the professional activity of statutory auditors with audit engagements of public interest, it was found that a significant portion of the findings (92%) for deficiencies and non-conformities in the performance of the audit are not linked to an analysis of whether they are due to ineffective implementation of the prescribed rules and procedures in the SQC/SQM or whether the primary cause of the deteriorated quality is deficiencies and non-conformities in the SQC/SQM. Only in 8% of cases is an analysis and reference to the quality system in the audit practice made in the text of the created finding for deficiencies and non-conformities in the performance of the audit, and this analysis and reference is not concluded with the creation of separate significant findings related to the system.

The examined population is limited only to full inspections conducted in 2023, in which significant findings have been created. In 14 out of 22 inspections (64%), significant findings have been created in the area of audit performance, but no binding and comparable significant finding related to the SQM has been created. That is, there is no clearly documented trail for the link between the SQM and the performance of the audit in the inspection file. The issue is considered in the current chapter with a recommendation to the Public Oversight Commission.

A decision tree has been created to be used for the analysis of the causes of the significant deficiencies and non-conformities identified in the performance of the audit – whether they are due to ineffective application of the SQM or whether the deficiency in the quality of the performed audits is due to poorly (inadequate, incomplete, or non-compliant with applicable standards) created SQM. In this way, the inspection team would help to permanently improve the quality of audit work. Similar to an organism with a diagnosed illness, treating the symptoms is not as effective as removing the causes causing the illness. The system of quality management acts and should be applied to all audits. It is global for the practice and should be followed by all so that it guarantees (with the corresponding degree of reasonableness) the uniform and consistent

performance of quality commitments. If the findings and recommendations relate only to the "symptoms" that manifest in the performance of the audit, then the process of improving the quality of the professional activity of statutory auditors will be significantly slower. The recognition of the importance of the SQM, including the quality management process, should be both from the statutory auditors and from the supervisory body.

There is only 1 case (4.5%), in which the author's hypotheses do not match the real data. A rating "A" was given to an audit practice, in which 3 significant findings were created, including for non-compliance of the SQM with the applicable professional standard. These 4.5% deviations from the expected are acceptable and are assessed as an isolated case, not characteristic of the population. Likely reasons for this deviation are: the size and complexity of the audit practice; actions taken by the auditor currently to remedy the deficiencies; the non-systematic nature of the identified errors; the insignificance of non-compliance with the requirements of the Statutory Financial Information and other facts and circumstances. The assessment of the adequacy of the system of quality management is within the scope of the full inspections conducted by the Public Oversight Commission and it can be asserted that it has an influence on the final quality rating of the audit practice, despite the results from the applied Chi-square analysis. To prove this hypothesis and with statistical analysis, the methodology of the inspections conducted by the Public Oversight Commission should be changed, linking the deficiencies in the performance of the audit and in the SQM. In the third point of Chapter Three, the approaches of other audit supervisory bodies in member states are analyzed. In the fourth point of Chapter Three, recommendations are given for improving the system for controlling the quality of the audit activity in the Public Oversight Commission. To study the degree of influence of the deficiencies and non-conformities in the SQM on the final quality rating of the audit practice, standardization of the significant findings in the inspection file should be introduced, as the deficiencies and non-conformities in the performance of the audit and in the SQM are assessed as interrelated variables, which will bring its benefits as follows:

- in the audit practice: obtaining an understanding from statutory auditors of the root cause of the errors affecting quality, which assists in the quick and effective remediation of the deficiencies and non-conformities;
- in the Public Oversight Commission: the timely and effective remediation of the deficiencies increases the degree of assurance that the audit opinions will be adequate and

the audit procedures in support of this opinion will be qualitatively planned and performed. This increases the added value to society from the activity of the Public Oversight Commission as a state institution protecting the public interest. The reason and importance of their linking are due to their dual nature – the deficiencies and non-conformities in the performance of the audit and in the SQM can be both result variables and factor variables. That is, on the one hand, the deficiencies and non-conformities in the performance of the audit may be a result of weaknesses in the SQM as a factor variable and, on the other hand, the deficiencies and non-conformities in the performance of the audit may result in a conclusion of non-compliance with an adequately created and prescribed SQM. The deficiencies in the SQM upon a conclusion of inadequacy may be due to insufficient experience and knowledge of the person responsible for developing the SQM, which should be linked to the assessment of the adequacy of human resources, including competence. Which again semantically means seeking the causes of the deficiencies in depth in the audited practice. It is proposed to create a classification and standardization when creating significant findings. At present, the inspection teams themselves create a "title" or key word of the finding, which creates very broad possibilities for interpretation. In some cases, this title does not cover all the deficiencies for which the finding was created. It is proposed to create a "category" field, through which the findings for deficiencies and non-conformities are classified according to the scope of the system for ensuring the quality of the professional activity of statutory auditors, which includes 8 areas specified in Art. 85 of the Statutory Financial Information and Audit Services Act. The second step is to introduce a mandatory field for creating a related finding. That is, for the deficiencies and non-conformities, there should be two findings, one of which is leading, the other is related, but the link between the deficiencies and non-conformities between the performance of the audit and the adequacy and effectiveness of the SQM should always be documented.

In the third section of Chapter Three, a review of the current rules for conducting inspections by the Public Oversight Commission of Statutory Auditors (CPOSA) is provided. According to Article 27 of the rules, the inspection team identifies significant deficiencies and presents a draft of the findings they plan to include in the report, for which the auditor has the opportunity to provide feedback with objections. Upon receiving feedback, the inspection team

drafts a conclusion and both documents are attached to the file. Along with these findings, the team informs the inspected statutory auditor of the other deficiencies and discusses them with him.

The rules do not specify documentation for discussing insignificant deficiencies and the auditor's opinion on them. It is possible for the auditor to comment, which may influence the inspection team's responses. Currently, changes made by inspectors in response to explanations provided by the inspected parties are not adequately traceable. It could be required that the inspection team makes conclusions based on the comments provided.

The aim of the proposed changes is to increase the likelihood of actions being taken to address the identified insignificant deficiencies by enhancing the documentation requirements of the inspection teams. This should also improve awareness in subsequent inspections, whether conducted by CPOSA or the Institute of Certified Public Accountants. Deviations identified by the inspection teams should be assessed for their impact on the quality of the professional activity, both individually and collectively. This methodological approach is analogous to the principles applied in auditing and could be applicable in the context of inspection procedures. Preventive and timely measures by the Commission, focusing even on insignificant deficiencies, would increase the likelihood of their correction while they are still isolated and/or minor.

The established risk under the current rules is that insignificant deficiencies might not be included in the inspection report or, if the auditor objects to them, it may not be possible to determine the final opinion of the inspection team—whether they agree with the objections and the findings need to be corrected, or they disagree and the findings remain.

The motives for the proposed changes are as follows:

- Excluding insignificant findings from the report creates a risk that the auditor may deem them trivial and fail to take corrective action. In the audited engagements inspected, the deficiencies and non-compliances might not significantly impact the quality of the audit, but for other audit engagements, their effect could be significant.
- Differentiating findings into significant and insignificant is a matter of professional judgment, which can be difficult to assess and compare. This creates a risk that a significant portion of the deficiencies and non-compliances identified during an inspection might be judged as insignificant based on the subjective professional assessment of the inspection team, hence not reflected in the inspection report. This conditions the concealment of the overall information about the inspection. It means that different inspection teams might

apply different approaches and judgments, and assessments of the quality of the audit practice could vary based solely on the personal beliefs of the individuals conducting the inspections.

- The report is the primary source of information for the next inspection, and excluding insignificant findings creates a risk that they will not be followed up.
- The report forms the basis for assessing the quality of the professional activity of statutory auditors, and not including all findings of identified deficiencies and non-compliances creates a risk that the Commission might not be fully informed of the inspection results and may make an uninformed and biased decision.

Specific proposals for changing the rules are:

1. When receiving comments from the auditor on insignificant deficiencies and non-compliances, including objections, the inspection team's conclusion—what part they accept and correct and what part they reject along with the reasons—should be documented.
2. Include all deficiencies and non-compliances in the inspection report.

Through these two proposed changes, value is added to the auditor's practice by providing written attention to deficiencies, leaving a written record of identified weaknesses, improving the Commission's awareness, and supporting the planning of subsequent inspections.

The amendment of the professional standards, particularly ISQM 1 and 2, changes the model for building the system of quality management in audit practices with a focus on the risk assessment process. The QMS is no longer universal but depends on the specific facts and circumstances of each statutory auditor. This requires not just a check for compliance of the QMS with the standard by the supervisory body, but also the application of analyses and specific actions to seek the causes and factors leading to quality risk. Only then can it be concluded whether the auditor has adequately developed the QMS or is merely presenting documentation for inspection purposes. CPOSA should strive not just to identify violations but to find ways to impact audit practices that will lead to improved quality of their professional activity. In this way, the added value from CPOSA will be directed, on one hand, towards auditors, providing them with an analysis that allows the removal of causes, not just manifestations of quality risk, and on the other hand, towards society. The

added value for society in this case will not be overt; it will consist of the "hidden" public impact on the lasting improvement of the quality of audit services. The results of the proposed changes in methodology and regulatory framework for supervisory activity in CPOSA should be studied after the introduction of the new models for the work of inspection teams and the presentation of inspection results. This would be possible at the earliest after completing two cycles of checks on statutory auditors. According to Article 87 of the Public Interest Entity Audit Law (respectively Article 87 of the Public Interest Entity and Information Security Law), auditors of public interest entities are subject to full inspections at least once every three years. During the first three-year inspection period, most auditors with public interest entity audits will be checked. Then, all negative findings will be noted in the inspection report, and evaluations and recommendations will be made regarding the effectiveness and adequacy of the QMS. If the same audit practices do not fall for an earlier inspection based on a risk-based approach, they will be checked in the second three-year cycle, when it will actually be possible to track whether and how the quality of the audit was influenced by changes in the Commission's quality control system. A possible measure of whether the quality of the audits has improved is the change in the number of negative findings in the second inspection compared to the first.

4. CONCLUSION OF THE DISSERTATION

In the concluding part of the dissertation, a summary of the research findings is presented. It is noted that there are arguments supporting the need for quality control of the professional activity of statutory auditors, as well as arguments challenging the usefulness of this control to society. Control intensifies following crises as a response to the need to address emerging problems and prevent future risks. Crises are perceived differently by various affected parties and sectors. Changes in the requirements for conducting audit activities affect statutory auditors, audited companies, government institutions involved in this area, and society, whose interest should be protected. The dissertation explores these levels and their interactions, with the unifying prism being the audit quality control systems and how these systems add value to the audit – value exceeding what is paid to be performed. The independent financial audit is a function of the owners of the companies, and the product of the audit, the audit report, is addressed to them. However, the value of the audit is not limited to these recipients. Indirectly, it helps:

- Improve the internal control environment in audited companies, and
- Provides information to other users of the financial statement such as government institutions responsible for tax policies and tax collection, banks, etc. The results of the quality control performed over the audit can only be objectively assessed if it is conducted adequately. Only then can it be determined whether the control procedures in place are effective. Merely formal reporting of control activities does not benefit any parties. On the contrary, the costs of performing it exceed the benefits. When scientific research is limited to a conclusion of ineffectiveness without analyzing the reasons that led to these results, the thesis that control does not provide public benefit is open to dispute.

The dissertation includes analyses and studies on:

- The impact of audit quality on economic growth,
- Risks of concentration in the market of audit services and the presentation of the real state of the market in Bulgaria,
- Elements of the system of quality management in audit practices,
- Elements of the quality assurance system for the professional activity of statutory auditors, applied by the state supervisory audit body,
- The adequacy of the audit opinions expressed on the annual financial statements of companies declared insolvent close to the date of declaration of insolvency,
- Adequacy of the assessments of the quality of professional activity of auditors mentioned in the previous point. The market concentration for audit services, represented through the Gini coefficient and the Herfindahl-Hirschman Index, has not been previously studied in Bulgaria. The actual measurement of concentration is the first step towards analyzing the risks associated with it and the subsequent actions for its regulation.

In another study part of the dissertation, illogical results were obtained regarding the lack of a statistically significant correlation between findings of deficiencies and inconsistencies in the system of quality management in audit practices, identified during inspections to ensure the quality of professional activity of statutory auditors by the Public Oversight Commission, and the final quality assessment of the practice. An analysis of the reasons leading to the illogical results was conducted, which shows weaknesses in the inspection methodology. The contribution of the study includes proposed practical solutions for changing the inspection methodology by CPOSA, which realistically show the importance of QMS for the quality of professional audit activity. It is

proposed that each finding of a deficiency or non-compliance with applicable professional standards in the areas covered by the inspection team's sample should have an accompanying finding assessing the interaction of these weaknesses in the audit with the SQM. To implement the proposal, a decision tree was developed. The objectively assessed and clearly communicated adequacy and effectiveness of the SQM can contribute to its improvement, which in turn would enhance the quality of the audits.

The external assessment of the SQM stimulates its improvement, but primarily it is internal to audit practices—developed by them and applied by them, hence attention should also be paid to the internal motivation for its improvement. The dissertation makes recommendations for statutory auditors to consider the new system of quality management as a specific case of the COSO internal control model, which they are sufficiently familiar with, as far as they assess the same applied in their audit clients. This different perspective could enhance the mandatory requirements of ISQM 1 and 2 and thus increase the likelihood that the organization's objectives will be met, namely consistently performed quality audit engagements. The research in the dissertation offers a new conceptual understanding of the system of quality management (SQM) in audit practices as a specific case of the COSO internal control model, which contributes to a better and comprehensive understanding of the significance of developing and applying the SQM.

Auditors are obligated to communicate the results of the conducted audit, including the used audit methodology and all significant deficiencies in the internal financial control and/or accounting system of the audited company. This is achieved through an additional report from the auditor to the audit committee of the Public Interest Entities (PIE). The dissertation analyzed the risk of providing unreliable information by the inspected auditors to the inspection teams of CPOSA, resulting in the practical suggestion for requiring documentation from the audit committees of PIEs concerning the independent financial audit, which should be provided directly to the supervisory audit body.

The proposed new approach to work has been applied by CPOSA. A requirement has been introduced for audit committees not only to respond to questions related to the additional auditor's report but also to apply this report. The results from the introduction of the proposal show a significant change in the responses of the audit committees of PIEs on whether they have received the additional report from the auditor, proving that there is a positive effect from the change in the method of work of CPOSA. The non-application of this additional report, required by law, gives

reason for checks by the Commission on the activities of auditors who have not fulfilled their duties.

The study proposed new guidelines for collecting and verifying information for the purposes of supervising the activity of statutory auditors. The contribution of the study lies in the practical application of these guidelines to enhance the reliability of the information for supervisory purposes, confirm the reality of the communication between the audit committee and the auditor, and encourage audit committees to require the additional reports from the auditors in cases where auditors delay their provision or intentionally or unintentionally fail to send them.

The Commission is an objective and independent state body that lies between society and statutory auditors. Through the publicity of given assessments and imposed supervisory measures, it adds value to the issued audit reports. The audit report should be considered together with the given quality assessment of the respective auditor's activity. A low quality rating might cast doubt on the adequacy of the expressed audit opinion, or a high-quality rating might bring additional value, expressed in increased assurance about the quality of the audit opinion. This is particularly important for investors who can obtain this information from the website of the state institution.

In the analysis of the specific regulatory framework in CPOSA regulating the performance of inspections to ensure the quality of the professional activity of statutory auditors, deficiencies were found limiting the full presentation of the inspection results. Based on this, it has been proposed that all findings of deficiencies and non-compliances identified by the inspection teams be included in the inspection report. This practical contribution of the study for a specific change in the regulatory framework has the potential to positively impact the quality of audits in the long term by encouraging auditors to remedy negative findings. On the other hand, CPOSA will have the assurance that all identified deficiencies and non-compliances have been presented, allowing it to make an objective final assessment of the quality of the professional activity of the audit practice.

The public assessment given by CPOSA on the quality of the professional activity of statutory auditors during full inspections is informative and useful only if it is adequate. To verify the claim that the ratings given by the state supervisory body are adequate, a review and analysis of financial statements of audited companies and audit reports were conducted to determine whether in the periods before the companies ceased to operate the auditors had announced risks for this in their audit reports. The study found that the issued audit reports contain the necessary

information for users of the financial statements, and the ratings given by CPOSA are adequate concerning the publicly accessible information that has been analyzed.

Society is the ultimate user of the independent financial audit and the results from the control over the quality of the professional activity of statutory auditors. Quality audits provide value not only to the direct users of its results but also to other affected parties and institutions, which is defined as "additional" value. However, society does not have enough understanding of the added value it receives from them, precisely because it is not direct, but "attributed." The dissertation helps this societal realization of the necessity and benefits of the audit and its regulation. Statutory auditors, companies, investors, creditors, and every member of a society are part of economic, social, environmental, and moral systems, in which they have a role and to which they bear responsibility. The actions of one element in the system have a direct or indirect impact on all other elements. The more morally, consciously, and accordingly qualitatively each fulfills their responsibilities, the higher the overall well-being will be.

IV. REFERENCE TO THE CONTRIBUTIONS IN THE DISSERTATION

1. The dissertation offers a new conceptual understanding of the System of quality management (SQM) in audit practices as a specific instance of the COSO internal control model, contributing to a better and more comprehensive appreciation of the significance of developing and implementing the SQM.
2. The concentration of the audit services market has been studied in the context of the need for ongoing and adequate monitoring of the market and potential regulatory impact.
3. Endorsed change in the Public Oversight Commission of Statutory Auditors (CPOSA) reporting requirements from audit committees and reported positive result in the adequacy of the information reported.
4. Proposed practical solutions for changing the approach, methodology, and rules for inspections by CPOSA.

V. PUBLICATIONS ON THE DISSERTATION TOPIC

1. Adriana Atanasova, Chapter Nine "Application of Statistical Measures of Market Concentration" from the collective monograph "The Market for Audit Services in

- Bulgaria", Publishing Complex – UNWE, Sofia, 2024, ISBN 978-619-232-816-0, pp. 124-138.
2. Adriana Atanasova, Chapter Thirteen "Areas of Impact from the Public Oversight Commission on the Market for Audit Services" from the collective monograph "The Market for Audit Services in Bulgaria", Publishing Complex – UNWE, Sofia, 2024, ISBN 978-619-232-816-0, pp. 212-236.
  3. Krasimir Yordanov, Adriana Atanasova "The Impact of Audit Quality on Economic Growth", collection of papers presented at the National Scientific Conference with International Participation November 21-22, 2022, Sofia 2023, Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences "Prof. Marin Drinov", ISBN 978-619-245-327-5, pp. 570-577.
  4. Daniela Petrova, Adriana Atanasova "Study of the Market for Audit Services in Bulgaria", Scientific Works of UNWE (4) 2023, Publishing Complex – UNWE, ISSN 2534-8957, pp. 187-202.

VI. DECLARATION OF ORIGINALITY

I declare that this dissertation is entirely my own work and that in its preparation I have not used any external publications or developments in violation of copyright laws. I have adhered to the requirements for copyright in relation to the sources used and have not improperly used texts from others without crediting their author and source.

The results and contributions of the research presented in this dissertation are original and have not been borrowed from other research or publications.